

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

NÁBOŽENSKÝ COPING

RELIGIOUS COPING

Bakalářská diplomová práce

Autor: Alena Mochťáková
Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Olomouc
2016

Poděkování

V první řadě bych ráda poděkovala své vedoucí práce PhDr. Olze Pechové, Ph.D. zejména za vstřícnost, velkou trpělivost a podnětné rady a připomínky ke zpracování tématu. Velký dík také náleží Mgr. Lucii Viktorové za laskavé konzultace při zpracování výzkumu.

Tato práce by nikdy nebyla dokončena bez veliké podpory mé rodiny, zejména mého přítele Ondry, který je největším požehnáním a zdrojem copingu.

Prohlášení

„Ochrana informací v souladu s ustanovením § 47b zákona o vysokých školách, autorským zákonem a směrnicí rektora k Zadání tématu, odevzdávání a evidence údajů o bakalářské, diplomové, disertační práci a rigorózní práci a způsob jejich zveřejnění. Student odpovídá za to, že veřejná část závěrečné práce je koncipována a strukturována tak, aby podávala úplné informace o cílech závěrečné práce a dosažených výsledcích. Student nebude zveřejňovat v elektronické verzi závěrečné práce plné znění standardizovaných psychodiagnostických metod chráněných autorským zákonem (záznamový arch, test/dotazník, manuál). Plné znění psychodiagnostických metod může být pouze přílohou tištěné verze závěrečné práce. Zveřejnění je možné pouze po dohodě s autorem nebo vydavatelem.“

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Náboženský coping“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucí diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V

dne

Podpis

Obsah

Úvod.....	5
1 Teoretické vymezení náboženských pojmů.....	6
1.1 Náboženství.....	6
1.2 Religiozita a spiritualita	7
1.3 Dimenze religiozity	8
1.4 Religiozita v České republice.....	9
1.5 Křesťanská církev	10
2 Stres a zátěžové situace.....	13
2.1 Stres.....	13
3 Coping.....	15
3.1 Vývoj pojetí copingu.....	15
3.2 Koncept copingu	16
4 Náboženský coping.....	18
4.1 Coping a náboženství	18
4.1.1 Funkce náboženství při zvládnání zátěže.....	19
4.2 Styly náboženského copingu.....	22
4.3 Zdroje náboženského copingu.....	22
4.4 Náboženský coping mezi muži a ženami	25
4.5 Dosavadní výzkumy.....	25
4.6 RCOPE.....	29
4.7 RCI-10.....	30
5 Výzkumný problém a cíle výzkumu.....	32
6 Hypotézy a výzkumné otázky.....	33
7 Výzkumný soubor.....	35
7.1 Populace	35
7.2 Výzkumný soubor	35
7.2.1 Zjištěné charakteristiky výzkumného souboru	36
7.3 Sběr dat.....	37
7.4 Etické aspekty výzkumu	37
8 Použité výzkumné metody.....	38
8.1 Dotazník náboženského copingu RCOPE.....	38

8.2	RCI-10.....	39
8.3	Otázky zjišťující náboženské zapojení.....	39
8.4	Demografické otázky	40
9	Metoda analýzy dat.....	41
10	Výsledky výzkumu	42
10.1	RCOPE	42
10.2	RCI-10	44
10.3	Náboženské zapojení	46
10.4	Strategie a styly náboženského copingu v souvislosti s pohlavím a náboženskou afiliací	47
10.5	Vztah náboženské oddanosti, náboženského copingu a náboženského zapojení	50
11	Platnost hypotéz.....	53
12	Diskuze	55
13	Závěry	60
14	Souhrn.....	61
	Použité zdroje	64
	Abstrakt diplomové práce	70
	Přílohy.....	72
	Příloha 1: Zadání bakalářské diplomové práce	
	Příloha 2: Překlad dotazníku RCOPE	
	Příloha 3: Průvodní dopis a instrukce k vyplnění RCOPE	
	Příloha 4: Ukázka matice dat	
	Příloha 5: Sutinový graf pro explorační faktorovou analýzu RCOPE	
	Příloha 6: Tabulka faktorové zátěže RCOPE (dvoufaktorový model)	
	Příloha 7: Tabulka analýzy spolehlivosti po odstranění položek RCI-10	
	Příloha 8: Tabulka faktorové zátěže položek RCI-10	

Úvod

Cílem této práce je prozkoumat strategie náboženského copingu a jejich souvislosti s pohlavím, denominací a religiozitou (konkrétně s dimenzemi religiozity – náboženskou oddaností a náboženským zapojením). Tyto skutečnosti zkoumáme u věkové skupiny 18 - 30 let. Práce by měla přispět zejména k rozšíření povědomí o způsobech zvládnání stresu a zátěže u lidí, kteří se označují za věřící. Nábožensky založení lidé využívají specifické copingové strategie a metody, které by při práci s touto skupinou nikdy neměly být opomíjeny. Náboženství a víra může znamenat pro člověka významný zdroj pro zvládnání zátěže, ale také se může stát zátěží samotnou.

Při psychologické péči se můžeme setkat s věřícími lidmi. Je důležité, aby psycholog uměl flexibilně reagovat na potřeby klienta, i když se budou týkat náboženství. Naše práce může přispět lepšímu porozumění tomu, jak lze náboženskému vlivu v copingovém procesu rozumět, na co se zaměřit při zkoumání náboženských copingových zdrojů klienta a které skutečnosti ohledně strategií náboženského copingu mohou upozornit na potenciální problémy při zvládnání zátěže.

Tematika náboženského copingu je pro mě osobně důležitá, neboť se považuji za věřícího člověka. Velkou část náboženských copingových strategií uplatňuji i ve svém životě a bylo pro mě zajímavé analyzovat své vlastní způsoby, jakými zvládám zátěžové situace, odhalit ty potenciálně adaptivní a maladaptivní. Z vlastních zkušeností znám mnohé příklady, kdy se člověk spoléhal určitým způsobem na náboženství, věrouku církve či na samotné církevní společenství. Některým lidem náboženství poskytlo útěchu a zdroj pro zvládnutí zátěže a jiným ne. Je přínosné dozvědět se, proč tomu tak mohlo být.

V teoretické části vymezíme nejprve náboženské pojmy relevantní pro celou práci, dále se budeme věnovat ve stručnosti problematice zátěže a stresu. Zaměříme se na poznání konceptu copingu, na nějž navážeme kapitolou o náboženském copingu, jeho formách a způsobech, jimiž jej lze zkoumat.

V empirické části se zabýváme kvantitativním výzkumem náboženského copingu ve vztahu k pohlaví, denominaci, náboženské oddanosti a náboženskému zapojení člověka. Při výzkumu využíváme vlastní překlad zahraničních metod, které jsou pro výzkum tématu vhodné a v českém jazyce zatím nedostupné (jedná se o dotazník RCOPE a RCI-10).

TEORETICKÁ ČÁST

1 Teoretické vymezení náboženských pojmů

Definovat pojmy na počátku je důležité zejména pro jednotný náhled na téma. Psychologie i náboženství (a vědy o náboženství) se zabývají nespočtem fenoménů a procesů, často na stejnou problematiku pohlíží ze své perspektivy. Psychologické a náboženské definice stejného jevu se mohou lišit. I v rámci samotné psychologie či náboženství nacházíme rozdílná pojetí jednoho pojmu. Sjednotit tyto přístupy ve vyhovující vymezení je proto esenciální pro celou práci a pro studium problematiky náboženského copingu.

1.1 Náboženství

Definovat náboženství není snadný úkol. Náboženství zahrnuje širokou škálu jevů, procesů i subjektivních prožitků, je tedy nesmírně náročné obsáhnout celý komplexní systém v jedné definici. Náboženství se projevuje různě v závislosti na kontextu, situaci a člověku. Je také kulturně podmíněno (Říčan, 2007). Pro každého člověka může náboženství nabývat zcela odlišné funkce, významu i způsobu vyjádření (Hood, Hill, & Spilka, 2009).

Dle Horyny (1994) nalezneme náboženství vyznačující se vztahem k jednomu bohu či k většímu počtu bohů, ale i náboženství, která nejsou primárně zaměřená na osobu božské podstaty (stoupenci náboženství uctívají lidskou osobu nebo jistou formu energie či síly). Jednotlivé druhy náboženství se tak mohou velmi lišit ve své podobě i projevech. Nalezení sjednocujících znaků a charakteristik různých náboženství je velmi komplikované.

Definice by se měla zakládat zejména na odlišení náboženství od ostatních součástí běžné reality. Usilujeme o nalezení toho, čím se náboženství stává specifickou oblastí lidského života. Pargament (1997) nabízí dvě perspektivy pohledu na odlišení: jedna se zaměřuje na *posvátno, svatou entitu*, k níž se v rámci náboženství lidé vztahují. Posvátnem může být myšlen Bůh, božstva, transcendentální síly či nadpřirozené bytosti. Druhá perspektiva zohledňuje speciální funkci, jakou náboženství plní v životě člověka, nezabývá se vztahem k božské entitě. V literatuře lze objevit dva druhy definic náboženství, které tyto perspektivy zohledňují: funkcionální a strukturální (založené na vztažné entitě) (Pargament, 1997).

Uvedeme příklady strukturální definice: Náboženství je definováno jako systém přesvědčení o nadpřirozené či nadlidské síle a praktik uctívání či jiných rituálů směřovaných k této síle

(Argyle & Beit-Hallahmi, 1975). Pro základní představu o pojmu poslouží také zcela jednoduše pojatá definice Štampacha (2008, 30): „*Náboženství je vztah člověka k transcendentální skutečnosti.*“

Funkcionální definice vysvětluje pojem například jako systém přesvědčení a praktik, pomocí kterých určitá skupina lidí bojuje s problémy lidského života (Yinger, 1970, In Pargament, 1997). Náboženství ve své podstatě spojuje prvky strukturální i funkcionální a tyto prvky tvoří jednotu. Pro účely této práce budeme považovat za základní definici Pargamenta (1997), která oba přístupy propojuje: Náboženství je proces hledání něčeho *významného* (search for significance) způsobem, který je spojen s *posvátnem* (sacred).

1.2 Religiozita a spiritualita

V poslední době se setkáváme s rozlišováním pojmů *religiozita* a *spiritualita*. Religiozitou se rozumí „*přítomnost náboženství v populaci*“ (Štampach, 2008, 45). Na religiozitu lze podle Štampacha (2008) pohlížet jako na demografickou kategorii, tedy v jaké míře je zkoumané náboženství zastoupeno ve vybrané populaci. V pojetí pojmu lze zdůraznit kvalitativní aspekt religiozity, sledujeme „... *jakých podob náboženství ve společnosti nabývá, jaké směry jsou přítomny, jak se proměňují, jak vznikají a zanikají, spojují se a rozdělují*“ (Štampach, 2010, 16).

K popisu náboženského či duchovního života člověka se stále více užívá pojmu *spiritualita*, který lze chápat jako označení pro vnitřní prožitek náboženství či v nejnovějším pojetí i jako prožitek sebetranscendence (sebepřesahu) bez jakékoliv vazby na náboženství (hovoříme o nenáboženské spiritualitě) (Štampach, 2010). Pojem je v literatuře obvykle používán jako kladně hodnotící výraz, i když Pechová (2011) upozorňuje, že prožitek spirituality může být spojen i s destruktivními projevy v náboženství. Dopouštíme se tedy přílišné jednostrannosti, pokud na spiritualitu pohlížíme jako na veskrze pozitivní.

V průběhu dějin zaznamenáváme výraznou proměnu konceptu spirituality. Historicky lze dle Sheldrakea (2003) nalézt trojí význam pojmu *spiritualita*: v původním pojetí dle biblických Pavlových listů lze rozpoznat tehdejší nahlížení na spiritualitu jako na žádoucí stav duchovního sjednocení s Bohem. Ve 12. století se do pojetí promítá rozlišování materiální (tělesné) a duchovní skutečnosti (upřednostňována byla duchovní skutečnost). Třetí přístup omezoval použití spirituality pouze k označení kněžského úřadu. Pojem byl takto užíván od 13. do 16. století, dokud se nenavrátilo původní pojetí vázané na duchovní

život člověka. Spiritualita následně až do 20. století označovala „*život v duchu*“ ve spojitosti s církví (Sheldrake, 2003, 44). V dnešní době došlo k posunu významu slova. Autoři hledali výraz zachycující vymezení se vůči dogmatické a s církví spjaté religiozité, který však ilustruje vnitřní prožitek víry.

Spiritualita je v současnosti vnímána jako osobní, prožitková a psychologická (Paloutzian & Park, 2005). Religiozita je v kontrastu se spiritualitou spíše chápána jako institucionální, sociální, tradicionalistická (Hood et al., 2009), případně jako dogmatická a rigidní, svázána s náboženskými organizacemi a církvemi. Objevují se však kritické názory, jež tvrdí, že tyto dvě kategorie nelze tak jednoduše odlišit a že se lidé často označují jak za religiozni, tak spirituální (Zinnbauer et al., 1997). Zinnbauer rozlišuje spiritualitu jako nadřazený pojem pro religiozitu. Pargament vnímá spiritualitu jako podmnožinu religiozity (Zinnbauer & Pargament, 2005). V této práci budeme používat pojmu religiozita pro vztah k tradičnímu kontextu organizovaného náboženství a pojmu spiritualita v křesťanském kontextu, neboť se v empirické části zabýváme křesťany. Křesťanskou spiritualitu lze chápat zejména jako prožitek vztahu s Bohem a Ježíšem Kristem, o jehož prohloubení člověk usiluje (McGrath, 2001).

V souvislosti s těmito pojmy se lze setkat s označením „věřící člověk“. Dle Štampacha (2010) nelze jednoznačně obecně vymezit, co to znamená *být věřící*. Mezi věřící lze zahrnout osoby, které vyznávají, že existuje jistá neztělesněná transcendentální síla (ne nutně vnímána jako Bůh) mimo reálné poznání člověka. Zároveň zde nelze opomenout ty, kteří *věří* v Boha (či důvěřují Bohu) a v jeho nejrůznější míru působení na svět. V náboženském pojetí se tak víra může stát integrální součástí charakteru a osobnosti (Paloutzian & Park, 2005). Být věřící může znamenat být spirituální či religiozni.

1.3 Dimenze religiozity

K religiozité je často přistupováno jako k multidimenzionálnímu konstruktu. V rámci religiozity nalezneme pojmy jako oddanost náboženství (*religious commitment*) či náboženské zapojení (*religious involvement*) (Schwartz & Huismans, 1995). Tyto pojmy bývají někdy ve studiích zabývajících se religiozitou používány jako synonyma či doplňující se koncepce. Náboženská oddanost znamená, do jaké míry člověk spoléhá na své náboženské hodnoty, přesvědčení a náboženské praktiky a jak je využívá ve svém každodenním životě (Worthington et al., 2003). Tato definice se zakládá na předpokladu, že více religiozni člověk má ve srovnání s méně religiozním větší tendenci pohlížet na životní

události v kontextu své víry a náboženství a z toho důvodu také víru a náboženství poměrně více aplikuje ve svém životě při zvládání jeho nároků. Náboženské zapojení reflektuje mnohé aspekty religiozity ve vztahu k náboženskému společenství, soukromým náboženským praktikám či víře a náboženským hodnotám (Roth et al., 2012).

Zapojení se do náboženství a zejména do sociálních aktivit, které se v rámci náboženských organizací nabízejí, je často asociováno se ziskem sociální opory (v potřebné kvalitě i kvantitě) (Koenig, 2008). Náboženské zapojení vyjádřené v sociálních vztazích znamená možný zdroj zvládání zátěže v životě člověka.

Štampach (2008) upozorňuje, že religiozitu jako konstrukt ve skutečnosti měřit nelze, vždy se můžeme zabývat pouze jejími dílčími projevy a dimenzemi. Obvykle se proto zaměřujeme například na frekvenci návštěvy bohoslužeb či shromáždění, soukromé náboženské praktiky (modlitba, četba náboženské literatury či osobní meditace), členství v nejrůznějších náboženských skupinách či na subjektivní hodnocení toho, jaký význam člověk náboženství přikládá či jak jej ve svém životě uplatňuje a využívá.

1.4 Religiozita v České republice

Česká republika je často označována za výrazně ateistický stát s nízkou religiozitou (Hejna, 2010). Dle sčítání lidu v České republice v roce 2011 se 14 % dotázaných označilo za věřící a současně za hlásící se k některé církvi či náboženské společnosti. Srovnáme-li toto číslo s procentuálním zastoupením věřících, avšak nečlenů církví či náboženských společností (6,8 %), můžeme usuzovat, že nelze hodnotit religiozitu populace jen dle počtu stoupenců církví. 34,5 % občanů využilo kategorie „bez náboženské víry“. Lze se domnívat, že i celkový počet obyvatel, kteří své vyznání neuvedli (44,7 %), může zahrnovat věřící, kteří si jen nepřáli tuto skutečnost sdělit (Český statistický úřad, 2011a).

Srovnáme-li data získaná z minulých sčítání lidu (v roce 1991 a 2001), můžeme zaznamenat významný pokles absolutního počtu věřících v roce 2011 až na polovinu oproti roku 1991 (Český statistický úřad, 2011b). Někteří odborníci však upozorňují, že náboženství v České republice (a v moderní společnosti) prošlo spíše proměnou než pouhým ochladnutím zájmu.

Objevuje se nedůvěra v institucionalizovaná náboženství, klesá počet stoupenců tradičních církví s dlouholetou historií, ale současně vznikají nová náboženská hnutí, která si získávají pozornost (Hejna, 2010; Štampach, 2008). Podle Bergera (2005, In Stríženec, 2007) totiž nedošlo k sekularizaci společnosti v tak velké míře, jak mnozí předpokládali, ale spíše

k *pluralizaci* – objevují se stále nová společenství a alternativní programy spirituálního charakteru, jež konkurují etablovaným církvím. Stríženec (2007) poukazuje také na proces individualizace náboženství – jedinec často nepociťuje potřebu patřit k náboženskému společenství, nicméně osobně individuálně víru prožívá. Slovy soudobé terminologie věd o náboženství můžeme moderní společnost označit za méně religiozní, ale stále v mnoha ohledech spirituální.

1.5 Křesťanská církev

V rámci našeho tématu se budeme často pohybovat v křesťanském kontextu. Křesťanství je jedním z nejvlivnějších světových náboženství (McGrath, 2006), proto se v mnoha případech setkáváme i v oblasti spojení copingu a náboženství s literaturou založenou na křesťanství. Jelikož křesťanské církve převažují v seznamu státem uznaných církví v České republice a počet věřících převyšuje nekřesťanské směry (Český statistický úřad, 2011a), budeme se i my v této práci zaměřovat na křesťany a náboženský coping v křesťanském kontextu. Křesťanská teologie se zakládá na paradigmatu významnosti osoby Ježíše Krista. Jestliže je Ježíš Kristus považován za centrální postavu nějakého náboženství, může být označeno za křesťanské.

Představiteli křesťanství jsou jednotlivá *náboženská společenství a církve*. Původ slova *církev* nalezneme v řečtině. *Ekklesiá* znamená shromáždění, shromáždění lidu. S původem souvisí také řecké slovo *kýriaké* neboli sbor Pánův (Petrosillo, 1998). Etymologie slova tak odkazuje na esenciální charakteristiku církve: společenství. Křesťanská církev se jako prvotní historické společenství zformovala kolem odkazu Ježíše Krista. Dle Štampacha (2008) by mělo být slovo *církev* užíváno pouze v kontextu křesťanství.

Zákon č. 3/2002 Sb. rozeznává státem uznané registrované *církve* a registrovaná *náboženská společenství*. V dnešní době stát Česká republika registruje 38 církví a náboženských společností, v nichž převažují křesťanské. 24 subjektů se přímo v názvu označuje slovem *církev* (Ministerstvo kultury, získáno 13. 2. 2016). V rámci praktické části této práce se budeme zabývat pouze vybranými dvěma křesťanskými církvemi: Římskokatolickou církví a Církví adventistů sedmého dne.

Věřouka obou církví je založena na víře v jednoho Boha, který existuje ve třech osobách (Bůh, Ježíš Kristus a Duch svatý). Skrze Ježíše Krista, který byl narozen z panny, byl ukřižován a vstal z mrtvých, získávají věřící spasení. Základním předpokladem křesťanské

víry je to, že Ježíš byl vzat do nebes a že se vrátí, aby ukončil dějiny tohoto světa. (Handbook of religious beliefs and practices, 2013).

Římskokatolická církev je svou členskou základnou nejpočetnější v České republice, při sčítání lidu se k církvi přihlásil více než milion věřících (Český statistický úřad, 2011a). Vychází z tradice původní církve na římském území, jež byla zformována jako společenství apoštolů navazujících na učení Ježíše Krista (Handbook of religious beliefs and practices, 2013). V průběhu historie zůstala centrálně organizovaná v čele římským papežem jako nejvyšší církevní autoritou.

Podstatné události v životě věřícího jsou církvi ošetřeny skrze *svátosti* neboli úkony církevních činitelů, jež mají zprostředkovat přijetí Boží milosti v těchto různých oblastech života. Římskokatolická církev rozeznává sedm svátostí: křest, biřmování, svátost smíření, eucharistie, svěcení pro církevní službu, manželství a pomazání nemocných (Filipi, 2001).

Již malé dítě může být na přání rodičů pokřtěno a může se tak stát členem církve, od 12 let je následně možné na dovršení křtu a z rozhodnutí jedince přijmout *biřmování* jako potvrzení víry. Křesťanský život předpokládá vyznávání hříchů (*svátost smíření*, zpověď) před knězem, návštěvu nedělních mší (bohoslužeb) a účast na svatém přijímání (*eucharistie*) v průběhu mše (jedná se o symbolické vyjádření přijetí Ježíšova spasení). Církev také vyzdvihuje hodnotu rodiny (ustanovení *manželství* a prokreační postoj k rodičovství) a usiluje o zachování její tradiční podoby (Ambros, 2013).

Římskokatoličtí křesťané kladou důraz na úctu k Panně Marii, matce Ježíšově, a na památku svatořečených zemřelých osob (Handbook of religious beliefs and practices, 2013). Od protestantských církví se odlišuje mimo jiné Římskokatolická církev i významem tradice pro církevní život. Postoj církve vyjadřuje přesvědčení o působení Ducha svatého při vzniku literárních děl i nepsané tradice. Je tedy možno chápat tradice i Bibli jako „...*dvě média, dva vodiče, po nichž spasitelná pravda dospěla až do naší doby*“ (Filipi, 2001, 73).

Církev adventistů sedmého dne je menší křesťanskou církví protestantského typu. Dle posledního sčítání lidu se u nás k církvi přihlásilo 7391 členů (Český statistický úřad, 2011a). Církev přišla v 90. letech 19. století do českých zemí z Ameriky. Historicky církev vychází z prvotního hnutí z období 30. let 19. století, jež vzniklo kolem osoby Williama

Millera. Vůdčí postavou pro pozdější etablování církve byla Ellen G. Whiteová s manželem Jamesem Whitem, oficiálně byla církev založena v roce 1863 (Filipi, 2001).

Církev soustřeďuje svou existenci kolem očekávání blízkého návratu Ježíše Krista (a s tím spojeného soudu všech obyvatel Země). Největší autoritou v kontextu náboženského života je základní kniha církve – Bible (adventisté se hlásí k protestantskému důrazu na Bibli, vyjádřeném zásadou *sola Scriptura*, tedy „pouze písmo“, církevní tradice zde nehrají takovou roli, jako je tomu například u Římskokatolické církve). Obsah Bible je chápán jako poselství aktuální i pro dnešní dobu. Věrouka církve je založena na doslovném výkladu Bible – zejména části desatera či učení o sobotě jako o dni odpočinku a bohoslužby (Handbook of religious beliefs and practices, 2013).

Církev věří, že lidské tělo je posvátné, proto by se nemělo zatěžovat nezdravými potravinami, alkoholem a jinými návykovými látkami. Adventisté se jim proto snaží vyhýbat a udržovat se nejen ve fyzické, ale i psychické kondici. (Adventisté sedmého dne věří..., 1999). Šíření osvěty ohledně zdravé životosprávy považují adventisté za jeden z úkolů své církve, organizují proto mnohé kurzy zdravého způsobu života a stravování.

Orientace církve na mír a vědomí hodnoty lidského života se odráží i v pacifismu, který většina členů církve vyznává (Filipi, 2001). Adventisté se také velmi angažují v pomáhajících profesích, známá je adventistická mezinárodní humanitární organizace ADRA, jež poskytuje pomoc při mimořádných událostech, katastrofách či krizových situacích. Působí i regionálně ve formě zprostředkování dobrovolnické činnosti v nemocnicích a podobných zařízeních (ADRA, získáno 24. 2. 2016).

Filipi (2001) uvádí, že do církve lze vstoupit prostřednictvím obřadu pokřtění. Křest přijímají až dospělí či dospívající dle svého vědomého rozhodnutí a na základě přijetí věrouky církve. Člen církve se může aktivně zapojovat do církevního života a také organizaci podporovat finančně – desetinou svého příjmu.

2 Stres a zátěžové situace

Zátěžovým situacím a stresujícím podmínkám se v životě člověk jen stěží vyhne. Dnešní doba, zrychlená a globalizovaná, vyvíjí na člověka zvyšující se tlak na přizpůsobivost, výkonnost a kompetentnost (Pargament, 1997). Lze tak velmi dobře porozumět zájmu odborníků o tematiku zvládání zátěže v životech lidí včetně snahy nalézt příčinu toho, proč někteří lidé zvládají stejnou zátěž lépe než jiní.

2.1 Stres

Slovo *stres* se v odborných kruzích vyskytuje od třicátých let, avšak do běžné komunikace se dostalo až na konci sedmdesátých let. Do devadesátých let se zájem odborníků centroval kolem negativních dopadů stresu a důsledků stresujícího života. Od tohoto období vzrostl zájem o aspekty zvládání stresu, o resilienci člověka a o způsoby, jak udržet jeho zdraví navzdory životním okolnostem (Folkman, 2011).

Stresem se rozumí zátěž, která může převyšovat individuální možnosti zvládání člověka. Jinými slovy se jedná o „stav, ve kterém míra zátěže přesahuje únosnou mez z hlediska adaptačních možností organismu za daných podmínek“ (Paulík, 2010, 41). Stres je tedy možno chápat jako stupeň intenzity zátěže (druh zátěže), při níž jedinec pocítuje vlastní nedostatečnost a neschopnost jí čelit. Stres lze odlišit od nižší intenzity zátěže, jež je ještě pro jedince zvládnutelná a únosná a která život nevyhnutelně provází (Paulík, 2012). Je nutné zdůraznit zejména individuální povahu míry, do jaké je konkrétní člověk schopen čelit stresu a zátěži, tedy jedinečnou odolnost člověka.

Míra pocíťované zátěže je určena jako výslednice působících vnějších podmínek a nároků a vlastních vnitřních předpokladů a dovedností zvládání tlaku. Paulík (2012) upozorňuje, že je třeba nahlížet na stres dle moderního bio-psycho-socio-spirituálně-ekologického modelu, který neopomíjí žádné složky kontextu života člověka. Člověka nelze vyčlenit z jeho sociálního prostředí a jiného okolí, i samotná povaha zvládání stresu je formována sociokulturně.

Zátěž lze dle Paulíka (2012) rozlišit na fyzickou, psychickou a biologickou podle toho, jakou vyvolají reakci (biologickou – organismickou či fyzickou – svalovou), ale také dle své povahy. Fyzickými zdroji stresu mohou být traumata (tělesná zranění, ohrožení života), či nevyhovující podmínky životního prostředí (Aldwin, 2007). Aldwin dále hovoří i o sociokulturních zdrojích stresu, jako jsou nedostatek příležitostí v sociálně zaostalé zemi,

nejistá budoucnost či nevyhovující sociální status jsou situace, které mohou na jedince působit stresově. Jedna z častých *zátěžových situací*, jimž je člověk vystaven, je také onemocnění a zdravotní obtíže. Člověk se však setkává i s nespočtem „běžných“ situací v pracovním procesu, ve škole či v rodině, které také zatěžují člověka (Sarafino & Smith, 2007).

Při hodnocení životní události jako stresové sledujeme naplnění třech základních znaků: situace je nepředvídatelná, neovlivnitelná a přichází v intenzitě, která představuje výzvu pro možnosti zvládnání pro konkrétního jedince (Atkinson et al., 2003). Folkman (2011) však upozorňuje, že často podceňované a do nedávné doby také výzkumně opomíjené „malé“ běžné denní starosti člověka (odborníky nazývané *daily hassels*) mohou při kumulaci působit větší škody pro bio-psycho-sociální přizpůsobení člověka než střetnutí s náročnější ohraničenou událostí. Zajímavé ohodnocení životních situací s ohledem na míru zátěže, jakou pro člověka představují, podali Holmes a Rahe (1967).

Při posuzování stresoru (a potenciálu zátěžové situace) nelze opomenout význam kognice člověka. Lazarus a Folkman toto reflektovali v teorii stresu založené na transakci mezi jedincem a okolím, která vyzdvihuje zejména význam *kognitivního zhodnocení situace* (*appraisal*). Jedinec zvažuje, zda pro něj situace představuje ohrožení (*threat*), potenciální bolest (*harm*), ztrátu (*loss*) či výzvu (*challenge*) (Lyon, 2006; Aldwin 2007). Člověk je schopen uvažovat o své zátěžové a stresové situaci a hodnotit, zda pro něj představuje ohrožení, jaké má možnosti ji zvládnout a zda v tom lze nalézt nějaký smysl. Lazarus navrhl model dvojího zhodnocení, který zahrnuje zhodnocení primární (posouzení nebezpečí a rizika situace) a sekundární zhodnocení (hodnocení možností a zdrojů zvládnání). Autoři přidávají také třetí fázi – *reappraisal* (vyhodnocení), kdy jsou použité postupy zvládnání hodnoceny z hlediska efektivity (Lazarus & Folkman, 1984).

Ne každý člověk podléhá v časech stresu nemocem a zdravotním problémům. Je důležité zdůraznit, že zdraví je multifaktoriálně podmíněno. Stres je pouze jedním z působících faktorů vedle dědičnosti, vlivu životního prostředí, stravy a dalších (Aldwin, 2007). Je známým faktem, že stres často negativně ovlivňuje zdraví. Nesmíme však zapomínat, že lepším prediktorem dobrého přizpůsobení je spíše samotný způsob zvládnání stresu, tedy coping. To ovlivní, jestli se negativní důsledky zátěže projeví (a v jaké míře) či nikoliv (Kiecolt-Glaser & Yehuda, 2005).

3 Coping

Anglický termín *coping* se obecně překládá jako zvládání zátěže a zátěžových situací (*to cope* – vyrovnat se, zvládnout). Slovo *coping* se v česky psané literatuře obvykle nepřekládá, proto budeme toto slovo také tak užívat. Křivohlavý (2002, 98) uvádí etymologii slova *coping*: „[slovo je odvozeno] od řeckého *kolaphos* – rána uštědřená protivníkovi v boxu“. Původní význam slova dobře nastíní koncept *copingu* jako vědomé snahy člověka vypořádat se s těžkostmi či ohrožením svým specifickým přístupem.

3.1 Vývoj pojetí copingu

Zvládání zátěže a vyrovnávání se se stresovými situacemi zajímá výzkumníky již několik desetiletí, ačkoliv koncept obrany člověka proti nechtěným myšlenkám, impulzům či vlivům je daleko starší. V 19. století Anna Freud na základě teorií Sigmunda Freuda popsala obrany Ego, které slouží člověku k ochraně před úzkostí, nechtěnými afekty či impulzy vyplývajícími ze zbývajících dvou složek psychiky: Id a Superego. Ego složka struktury psychiky je zaměřena na kontrolu reality a na vyvážení požadavků okolí a nitra (například požadavky složky Id). K zajištění této funkce je Ego někdy nuceno využívat obrany. Anna Freud popsala deset druhů obranných mechanismů (například vytěsnění, popření či projekce) (Freud, 2006). Navazující koncepty se snaží o hierarchizaci obran dle toho, zda přispívají k adaptaci člověka či působí opačně, tedy maladaptivně. Ego-obranné mechanismy, chápány v původním významu jako rigidní a automatické reakce, daly následně vzniknout zájmu o volní zvládání zátěže na vědomé úrovni (Aldwin, 2007).

Někteří autoři nesouhlasí s vymezením obran v ostrém kontrastu s *copingem*. Dnes se obranné mechanismy již nepovažují pouze za nezralý, méněcenný způsob zvládání zátěže, jak bylo dříve patrné v literatuře (Baštecká, 2005). Autoři se také zabývali vztahem *copingu* a obranných mechanismů. Dle novějšího pojetí je možné předpokládat, že obranné mechanismy předcházejí *copingu* a fungují na platformě automatických reakcí. Jakmile se prokáží jako nedostatečné pro zmírnění úzkosti ze zátěže či zátěže samotné, nastupují *copingové*, neboli zvládací mechanismy (Timmermann, Naziri & Etienne, 2009).

Teprve až po 60. a 70. letech získalo téma *copingu* adekvátní pozornost (Zeidner & Endler, 1996), nadále dnes zaznamenáváme velkou oblibu tohoto tématu v mnohých studiích a výzkumech. Aldwin (2007) udává, že do roku 2007 bylo vydáno na 38000 článků s tematikou *copingu* indexovaných v databázi PsycInfo.

3.2 Koncept copingu

Coping je stabilizující faktor, který pomáhá jedinci udržet psychosociální adaptaci v průběhu stresujících období. Významní autoři teorie copingu, Lazarus a Folkman (1984), jej definují jako konstantně se měnící kognitivní a behaviorální snahu zvládnout specifické vnitřní a/nebo vnější nároky a požadavky, které jsou hodnoceny jako ohrožující nebo převyšující zdroje člověka. Zeidner a Endler (1996) zdůrazňují obě nedílné součásti copingu: kognitivní a behaviorální. Nestací koncept redukovat pouze na projevované chování, i když je snáze měřitelné a lze lépe posoudit než kognitivní přístup k zátěži, který však nevyhnutelně coping ovlivňuje.

Sarafino a Smith (2012) coping chápou podobně: jako proces, v němž se lidé snaží zvládnout vnímaný rozpor mezi subjektivně zhodnocenými vlastními zdroji a nároky okolí (tedy že jedinec hodnotí nároky jako převyšující vlastní aktuální zdroje zvládnání). Autoři vyzdvihují slovo *zvládnout*, tedy *nějakým* způsobem zvládnout, neboť coping nemusí vždy vést k vyřešení situace, někdy dochází spíše ke zvládnutí situace skrze změnu subjektivního zhodnocení (dojde ke korekci náhledu na situaci jako na méně ohrožující či zvládnutelnou). Zvládnání může být chápáno v kontrastu k mimovolní adaptaci, kterou je člověk přirozeně vybaven k přizpůsobení měnícím se nárokům prostředí (k tomu slouží například reflexy) (Lazarus & Folkman, 1984). Někteří autoři ovšem coping chápou jako případ adaptace na nezvykle vysokou zátěž, kdy je jedinec nucen vyvinout snahu zátěži vědomě a aktivně čelit (Paulík, 2010).

Rozlišujeme **copingový styl a copingové strategie**. Ke copingu lze přistupovat jako k dynamickému procesu či jako k obecnému statickému nastavení člověka. Rozlišení je podstatné zejména z důvodu teoretického ujasnění, v praxi se tyto dva přístupy prolínají (lze říci, že se jedná o dvě strany téhož). Statická součást copingu se označuje jako *copingový styl*, který definujeme jako „*generalizované, relativně neměnné charakteristické vzorce prožívání a chování jedince v zátěžové situaci a zejména jeho tendence určitým způsobem hodnotit situaci a reagovat na ni*“ (Paulík, 2012, 22). Tendence a určitý druh nastavení pro reagování podobným způsobem v podobných situacích zajišťuje kontinuitu a předvídatelnost ve vyrovnávání se se stresem a zátěží pro člověka i jeho okolí.

Mezi základní copingové styly patří dle míry aktivity člověka coping aktivní a pasivní, dále například vyhýbavý styl (*avoidant*) a styl kontaktní, založený na ochotě čelit problému

(*approach*) (Křivohlavý, 2009). Klasické dělení na coping zaměřený na problém a zaměřený na emoce nabízí Folkman a Lazarus (1984). Zaměřením na problém se myslí snaha najít možná řešení problému (příkladem strategie může být: „Poradil jsem se o problému s odborníkem“). Coping zaměřený na emoce umožní vyrovnat se s pocity, které zátěž doprovází. Obvykle využívá strategie zahrnující sdílení s druhými osobami, získání útěchy či rozptýlení pozornosti. Pargament (1997) uvádí, že výzkumy poukazují na vztah mezi aktivním copingem a lepším přizpůsobením se zátěži.

Proces copingu je realizován v *copingových strategiích*, tedy ve volbě metod a specifických způsobů, pomocí nichž člověk čelí konkrétním situacím. Volba závisí na aktuálních podmínkách, v nichž se jedinec nachází, osobnostních charakteristikách i na zkušenostech. Do výběru copingových strategií se promítá také copingový styl, jenž ovlivní základní směr preferencí. (Paulík, 2012). Copingových strategií nalezneme velké množství, neboť závisí na variabilitě reaktivity člověka na stres.

Coping lze označit za způsob naučeného chování ve vztahu ke zvládnání stresu. Jedinec je formován jednotlivými zkušenostmi se zátěží a stresem. Jeho zvládací strategie se mění v závislosti na předchozích úspěších či neúspěších. Úspěch v copingu není determinován pouze okolím či stresovou situací. Člověk může aktivně přistupovat k volbě konkrétních copingových strategií a metod a tak ovlivňovat své prostředí a do jisté míry kontrolovat dopady, které na něj stresová situace bude mít (Aldwin, 2007). Možnost naučit se novému chování ve smyslu copingu je předpokladem zejména skupinových i individuálních terapeutických programů – cílem je naučit klienty novým efektivním způsobům zvládnání stresu v životních situacích, tedy opustit dříve naučené, nefunkční způsoby copingu, jež nevedly k řešení problému.

4 Náboženský coping

Náboženský coping (religious coping) je společným jmenovatelem velké skupiny způsobů, metod a strategií zvládání zátěže, které využívají v procesu copingu víru v duchovní (transcendentální) hodnoty. Lze hovořit o *multidimenzionálním konstrukt* (Kubicová, 2010). Tato kategorie zahrnuje nejrůznější druhy zvládání zátěže spojené s religiozitou či spiritualitou, jejichž projevy se liší v závislosti na člověku, situaci, v jaké se nachází, i na aktuálním kontextu okolí (Pargament, 1997). Náboženství, religiozita a spiritualita se v obtížných životních situacích manifestují různými způsoby, v různé míře a za různým účelem (Paloutzian & Park, 2005), poznáním role náboženství a víry a jejich důsledků v procesu copingu se zabývá *náboženský coping*. Hlubkové poznání vzorců náboženského copingu u lidí, pro které je náboženství jakkoliv relevantní, je důležitou částí obrazu zvládání klienta nejen v terapii, ale i v poradenství či pastoraci.

S náboženstvím jako zdrojem copingu se často setkáme u významných, závažných a ohrožujících událostí. Při výzkumu zdrojů útěchy u náhodně vybraného vzorku americké populace krátce po teroristických útocích v roce 2001 bylo náboženství zmíněno spontánně v 90 % případů (Schuster et al., 2001) Dle Paloutziana a Parka (2005) je náboženství poměrně častým zdrojem zvládání traumatických událostí a náročných situací. Prevalence mezi všemi druhy copingu však není příliš jasná, neboť výsledky výzkumů se různí (uvádí hodnoty od 4 do 90 %) (Pargament, 1997), tyto odlišnosti mohou být způsobeny rozdílnou metodikou výzkumu, ale také kulturním prostředím, které podobu copingu výrazně ovlivňuje.

V některých případech může náboženství naopak představovat samotný zdroj zátěže v životě člověka a negativně tak ovlivnit proces vyrovnávání se s obtížnými životními obdobími (Paloutzian & Park, 2005).

4.1 Coping a náboženství

Spojení náboženství a zvládání zátěže bylo po dlouhou dobu odborníky opomíjeno. Teprve v posledních desetiletích významně vzrostl zájem výzkumníků i psychologů o specifika strategií udržení zdraví a zvládání zátěže u věřících lidí (Harrison, Koenig, Hays, Eme-Akwari, & Pargament, 2001). Zvýšení zájmu o tuto oblast lze mimo jiné připisovat nedávné proměně pohledu na náboženství, které již není vnímáno pouze jako pasivní obrana před úzkostí a iluze (Říčan, 2007). Objevují se komponenty náboženského života, které nelze

považovat pouze za projevy obrany. Výzkumně byly nalezeny mnohé strategie náboženského copingu, které odpovídají spíše aktivnímu přístupu ke zvládnání zátěže. Také nebylo potvrzeno, že by náboženský přístup bylo možné spojovat s vyhýbavým popíráním zátěžové situace (Paloutzian & Park, 2005). Autoři upozorňují, že náboženství skutečně často slouží k redukci tenze a úzkosti a že zahrnuje i pasivní strategie zvládnání zátěže, jedná se však pouze o část skutečnosti o náboženství. Proto je třeba pohlížet na náboženství jako na komplexní jev. Stejně tak náboženství nelze považovat pouze za způsob copingu. Ne všechno náboženské lze označit za coping a ne všechny coping lze považovat za náboženský.

4.1.1 Funkce náboženství při zvládnání zátěže

Pargament (1997) předpokládá, že člověk se v životě snaží dosáhnout něčeho *významného* (*search for significance*). To, co je považováno za významné, závisí na subjektivním hodnocení konkrétního člověka. Pargament zdůrazňuje, že lidé se v procesu copingu kromě vyrovnání se zátěží v první řadě zaměřují na dosažení toho, co je pro ně *významné*. Náboženství lze dle Pargamenta také označit za hledání *významného*, avšak specifickými, s posvátnem spojenými způsoby. Hledání významnosti se děje mnoha způsoby záviselými nejen na faktoru osobnosti, zkušeností či na výchově, ale také na charakteru situace, jíž je člověk vystaven. V tomto smyslu lze popsat pět funkcí náboženství ve vztahu ke copingu.

První funkcí je **hledání smyslu**. Obvyklý předpoklad věřícího člověka je, že „má kontrolu nad svým životem, že se dobrému člověku nestávají negativní události a že Bůh, jako dobrý otec, se o něj stará a chrání jej“. Když je tento předpoklad jakkoliv narušen (krizí, výskytem nemoci, smrtí potomka, ztrátou zaměstnání), je třeba přehodnotit situaci a pokusit se v *ní znovu nalézt smysl* (Paloutzian & Park, 2005). Je-li náboženství pro člověka relevantním zdrojem, může z něj smysl a význam situace odvodit, „vytvořit“ (*meaning making*). Náboženství může představovat rámec pro porozumění této situaci. Pargament (2007) uvádí myšlenku Clifforda Geertze, že minimum náboženství nespočívá v tom, že existuje Bůh, ale v tom, že Bůh není „šílený“. Víra ve smysluplnost světa díky Bohu a náboženství umožňuje orientaci ve složitém a chaotickém světě. Siegel a Schrimshaw (2002) poukazují na to, že mnohá náboženství, zejména křesťanské, se tematikou utrpení a negativních událostí zabývají a nabízejí různé možnosti, jak s utrpením a zátěží pracovat. Facilitují postupy, jak tyto události kognitivně zarámovat, aby bylo člověku umožněno jejich zvládnutí či alespoň pochopení.

Copingová strategie *benevolentní přehodnocení* dobře ilustruje tuto funkci náboženství – zátěžovou situaci (vnímanou jako ohrožující, bolestivou či ztrátovou) lze v kontextu víry a náboženství „přerámovat“ v pozitivním smyslu. Výpovědi osob zažívajících zátěž toto přerámování reflektují: „Bůh má své důvody, proč se to děje; existuje lepší místo, než je tento svět; Bůh mě tím možná chce něčemu naučit“ (Pargament, 2007). Zajímavým empiricky potvrzeným poznatkem je dle autora také to, že lidé inklinují k vnímání situace z pozitivního náboženského hlediska. Spíše změni svůj pohled na situaci (přerámují ji) tak, aby nebyl ohrožen obraz Boha jako dobrotivé a všemocné bytosti, než aby připustili, že Bůh chybuje či že se nestará o dobro člověka. Atribuce negativních událostí Bohu by znamenala omezení jistoty a smysluplnosti světa, kterou víra může člověku poskytovat. Proto nalezneme strategii „*d'ábelské přehodnocení*“ – příčina negativních událostí v životě člověka je přisouzena konání satana. Pozice Boha je tak zachována a situace je pro člověka stále smysluplná. Zajímavou aplikací benevolentního přerámování situace uvádí Pargament (2007) ze své terapeutické praxe. Skrze imaginaci vede klienta k tomu, aby negativní situaci prožil znovu, ale nyní s představou podporujícího Boha či Ježíše.

Setkáme se však i s negativním přehodnocením. Negativní událost může být vnímána i jako Boží trest (za spáchané hříchy či nedostatek víry) nebo jako potvrzení limitovanosti Boha (Pargament, Koenig, & Perez, 2000). Bylo zjištěno, že tyto negativní způsoby porozumění situaci se pojí s horším přizpůsobením a zdravotním stavem po zátěžové události. Vyjadřují nejistotu ve vztahu s Bohem. Náboženství se tak může stát zátěží samotnou, neboť kromě stresové situace člověk zažívá i „duchovní boj“ (Pargament, Smith, Koenig, & Perez, 1999).

Další funkcí náboženství je **získání kontroly**. V zásadě nalezneme v této funkci polarizované strategie: aktivní způsoby spolupráce s Bohem (*collaborative*) a pasivní ponechávání odpovědnosti na Bohu (*deferral*). Zdroj kontroly v zátěžových situacích je dle těchto strategií buď sdílený mezi člověkem a Bohem („Udělal jsem, co jsem mohl, a zbytek jsem nechal na Bohu“), nebo je ponechán pouze Bohu („Nepokoušel jsem se nic moc dělat, očekával jsem, že to Bůh vyřeší“) (Pargament, 1997). Aktivní strategie spolupracujícího stylu korelují s efektivním přizpůsobením se situaci a s posílením pozitivního vztahu s Bohem (Pargament, 2007). Autor se zmiňuje ještě o třetí strategii, zvané sebeřízení, tedy zvládnutí zátěže bez pomoci Boha. Vyloučení Boha („Spoléhal jsem na svou vlastní sílu“) nemusí vždy znamenat negativní postoj. Pargament et al. (1998) upozorňuje, že výběr konkrétní strategie může záviset spíše na charakteru situace, v níž je coping uplatňován. Pro situace vnímané jako zvládnutelné a ovlivnitelné lze efektivně uplatnit styl sebeřízení.

V případě událostí, na jejichž průběh člověk nemá reálný vliv (nemoc či smrt blízké osoby) se ovšem ukazuje jako užitečnější styl spolupracující či ponechávající vše na Bohu.

Náboženství přispívá také při **hledání duchovní útěchy** ve vztahu s Bohem. Vztah k transcendentální osobě se může stát významným zdrojem, kdykoliv se věřící člověk setká se zátěží, která převyšuje jeho zvládací možnosti. Dle Pargamenta et al. (2000) můžeme v rámci této funkce identifikovat strategie *zaměření se na náboženství, vyznání hříchů, snaha o duchovní propojení* či v negativním smyslu *pochybování* o Božím zájmu o člověka. Výzkumy ukazují slabou zápornou korelaci mezi subjektivně vnímanou Boží podporou a symptomy deprese a pozitivní korelaci se sebedůvěrou. Dle Pargamenta (1997) lze hledat spirituální podporu v Bohu ve dvou rovinách: jako útěchu či jako zdroj síly. Jestliže je jedinec přesvědčen o tom, že Bůh je dostupným zdrojem podpory, jakákoliv zátěž se může zdát v porovnání s všemocným Bohem jako zvládnutelná. Výzkum provedený na HIV pozitivních respondentech ukázal, jak tito lidé vnímají benefity náboženského copingu. Mezi odpověďmi se vyskytly zmínky o spirituální podpoře skrze vztah s Bohem, o emoční podpoře a útěše v náboženství a o zmírnění strachu ze smrti (Siegel & Schrimshaw, 2002).

Sblížení se s ostatními a s Bohem představuje další funkci náboženství. Pargament (1997) popisuje dvě roviny této funkce: získání, ale i poskytování sociální opory. Lidé se velmi často obrací na své duchovní (faráře či kazatele) nebo na členy své náboženské organizace, jestliže zažívají těžkosti. Chalfant (1990) uvádí, že pomoc duchovního je stále tou nejčastější volbou při řešení osobních problémů jedince. Pastor, kazatel či kněz mohou být důvěryhodnou osobou, která při laické psychologické péči dovede vyjít vstříc duchovním potřebám člověka, jež se mohou manifestovat i v problému primárně nenáboženském. Někteří lidé se v období zvládání obzvláště náročné a neovlivnitelné zátěže zaměří na pomáhání ostatním. Snaha pomoci druhým zachovat jejich fyzické, duševní či duchovní zdraví může působit jako „zástupné“ řešení vlastní neřešitelné situace (Pargament, 1997). Paloutzian a Park (2005) zmiňují výzkumy, které dokládají vztah mezi zapojením se v náboženské komunitě a větší, stabilnější podpůrnou sociální sítí a subjektivně vnímanou sociální a emocionální podporou.

Náboženství bývá často stereotypně prisuzována stabilizační funkce. Náboženství ale může také poskytovat prostor pro změnu. **Hledání přeměny** skrze náboženství Pargament (1997) spojuje s náboženským copingem. Přeměna v kontextu náboženství může znamenat snahu dosáhnout obnovení vztahu k posvátnu, zintenzivnění prožívání vztahu s Bohem či celkové

odevzdání se náboženství (nazývané též *náboženská konverze*). Pargament et al. (2000) tuto funkci představuje například jako úsilí člověka vystaveného enormní zátěži nalézt skrze náboženství nový smysl života. Ve své monografii o náboženském copingu Pargament (1997) uvádí, že se nemusí vždy jednat o kompletní životní proměnu. Přeměna často spočívá spíše v transformaci hodnot a ve změně chápání toho, co je pro člověka *významné*. Náboženská přeměna či konverze bývá podnícena zátěží, tlakem, pochybnostmi či jinou intenzivní motivací ke změně, lze ji tedy nazvat copingovou strategií (Paloutzian & Park, 2005).

4.2 Styly náboženského copingu

Náboženské copingové strategie lze rozdělit do dvou kategorií: prospěšné a neprospěšné. Pargament (1997) upozorňuje, že tytéž strategie náboženského copingu mohou mít užitečné i škodlivé konsekvence pro přizpůsobení se po prožitém stresu v závislosti na kontextu zátěže, situaci jedince a na dalších faktorech (osobnost, religiozita). Strategie lze takto rozčlenit na dva základní styly náboženského copingu, pozitivní a negativní (Pargament et al., 1999). Autoři asociují pozitivní coping s jistým vztahem k Bohu, se spirituální citlivostí a s vírou, že v životě lze nalézt smysl.

Negativní coping zahrnuje opačný postoj k náboženství: nejistotu ve vztahu k Bohu, určitou formu „duchovního boje“, nespokojenost s náboženskou organizací či vnímání Boha jako trestajícího, limitovaného a neúčastného. Pozitivní copingový styl (zejména strategie založené na podpoře církve, spolupráci s Bohem při řešení problémů a na benevolentním přehodnocení situace) koreluje kladně se snížením distresu, s vnímanou osobní pohodou a dobrým přizpůsobením se zátěži (Harrison et al., 2001). Výzkumně byl prokázán vztah mezi negativním stylem (zahrnujícím strategie jako *nespokojenost s Bohem a církví a vnímání situace jako trest od Boha*) a mezi depresivními symptomy, nízkou životní spokojeností či distresem (Pargament et al., 1999).

4.3 Zdroje náboženského copingu

Věřící člověk může získat skrze náboženství specifické zdroje zvládnání zátěže, které v případě sekulárního copingu nenajdeme.

Podpora v období zátěže často přichází z **náboženské komunity**. Pomoc lidem v nouzi je cílem mnoha aktivit náboženských organizací. Obvykle církev nabízí pomoc svým členům, v některých případech může vyvíjet prospěšnou činnost i pro své okolí. Podoba takto

nabízené sociální pomoci v zátěži se různí, lze uvést příklad podpůrných odvykacích programů, manželských seminářů či kaplanské služby (Pargament, 1997). Prospěšnost pro členy spočívá ve vytvoření specifické sociální sítě v rámci sboru, farnosti či náboženské skupiny. Pevné vazby a vztahy mezi jednotlivci umožní naplnění potřeby sociálního kontaktu, emocionální podpory a pocitu sounáležitosti. Příslušnost k náboženské komunitě může nepřímo ovlivnit životní styl člověka (jedinec může přebírat standardy a zásadové chování komunity) (Paloutzian & Park, 2005). Longitudinální studie provedená se dvěma tisíci věřících po dobu tří desítek let prokázala vztah mezi pravidelnou návštěvou kostela a mentálním zdravím, stabilitou manželství a zodpovědnějším chováním vzhledem ke zdraví (Strawbridge, Shema, Cohen, & Kaplan, 2001). Příslušnost k náboženské skupině může mít negativní důsledky, zejména jedná-li se o skupinu s důrazem na fundamentalismus propagující radikální životní styl a náročná pravidla. Setkáme se také s programovým odmítáním zdravotního ošetření, což může mít vážné důsledky pro zdravotní stav členů (Paloutzian & Park, 2005).

Charakter **vztahu mezi člověkem a Bohem** výrazně ovlivní volbu strategií náboženského copingu. Prediktorem toho, zda bude vztah s Bohem efektivně využit v procesu copingu, může být druh vztahové vazby (*attachmentu*) mezi člověkem a Bohem. Tato teorie aplikovaná na náboženství ukazuje, že *jistá vztahová vazba* k Bohu souvisí s vnímáním Boha jako „přístavu v časech krize“ (Paloutzian & Park, 2005). Ukazuje se, že druh vztahu k Bohu souvisí s psychickou osobní pohodou, životní spokojeností a větší saturací psychických potřeb (Miner, Dowson, & Malone, 2014). *Nejistá vztahová vazba* může vyvolat pochybnosti o Boží moci a vlivu a způsobit tak další přítěž v procesu zvládnání původní zátěže. Jistota ve vztahu s Bohem je asociována se sníženým emocionálním distresem, zvýšením subjektivního pocitu vnitřní síly, s optimistickým postojem k životu a s nadějí (Reutter & Bigati, 2014; Siegel & Schrimshaw, 2002). Vztahovou vazbu k figuře Boha také dávají Paloutzian a Park (2005) do souvislosti s fyzickým zdravím. Pargament (1997) upozorňuje, že intenzivní prožívání vztahu s Bohem může způsobit, že jedinec nekriticky přijímá veškeré dění v životě jako vůli Boha, čímž může být oslabena jeho motivace čelit zátěži a aktivně řešit problémy.

Rituál je individuální či sociální organizovaná forma chování, která má formálně danou strukturu. Jako druh komunikace spojuje členy náboženské organizace mezi sebou a spojuje také individualitu s božskou bytostí (Hood et al., 2009). Dle autorů rituál poskytuje konzistenci a vzájemné porozumění skupinovému životu a útěchu člověku. Rituál se svou

pravidelností a danou strukturou přispívá ke kontinuitě náboženského života. Velkého významu vzhledem ke copingu nabývají rituály očištění (mohou mít formu křtu, zpovědi, obřadu eucharistie a jinou). Skrze rituální úkon je facilitováno zbavení se hříchu a získání odpuštění. Copingová strategie očištění a odpuštění vede jedince k návratu na „správnou cestu“, k reorientaci na to, co je svaté (Pargament, 1997). Paloutzian a Park (2005) upozorňují, že přílišná a úzkostlivá pozornost věnovaná tomu, zda jedinec zhřešil a měl by činit pokání, může vést spíše k nárustu distresu a tenze u věřícího.

Soukromá náboženská praxe může vykazovat charakter individualizovaného rituálu (modlitba), ale také může mít podobu čtení duchovní literatury, úvahy o náboženském tématu nebo meditace (Paloutzian & Park, 2005). Náboženské aktivity a praktiky mohou působit jako užitečný distraktor, jestliže zátěž ovlivňuje ve velké míře myšlení a prožívání. Zároveň ale mohou přinést užitek i ve formě přesvědčení o smysluplnosti snažení, získání nové síly a motivace zátěži čelit. Nejčastěji praktikovanou formou religiozity je modlitba, lze ji také považovat za nejčastější způsob copingu se stresem a zátěží (Bänzinger, van Uden, & Janssen, 2008). Odborníci rozlišují čtyři základní formy modliteb: forma rozhovoru, rituálu, prosby a meditace (Stríženec, 2007). Součástí modlitby vzhledem ke copingu může být prosba o vyřešení zátěžové situace (poukazuje na pasivní způsob copingu), žádost o sílu ke zvládnutí a o úlevu od trápení (spolupracující styl), ale také vyjádření hněvu vůči Bohu (nespokojenost).

Byla zkoumána asociace mezi modlitbou a mnoha druhy psychologických ukazatelů. Některé výzkumy prokázaly pozitivní vliv modlitby na životní spokojenost a emoční stabilitu, jiné po aplikaci regresní analýzy s kontrolou ostatních proměnných (například osobnostních charakteristik) vztah neprokázaly. Výzkumná zjištění naznačují, že osobní víra a modlitba přispívají ke zvládnutí deprese lépe než například vnímaná sociální opora (Stríženec, 2007). Závěry nejrozdílnějších studií vlivu modlitby na fyzické zdraví nejsou jednoznačné. Pozitivní vztah reflektuje experimentální studie, v níž bylo ověřeno, že modlitby za nemocného mírně souvisely s nižším výskytem komplikací při koronárním onemocnění, avšak při tomto experimentu nebylo možné plně kontrolovat nežádoucí proměnné. Další výzkum odhalil, že nižší frekvence soukromé náboženské praxe koreluje s vyšším rizikem úmrtnosti. V jiné studii se naopak nepotvrdil vliv přímé modlitby na zlepšení zdravotního stavu pacienta a v některých případech došlo dokonce ke zhoršení (zřejmě vlivem úzkosti z „povinnosti uzdravit se“ v rámci výzkumu vlivu modlitby) (Dein

& Littlewood, 2008). Psychologický efekt na modlitebníka samotného nelze pominout, dopad modlitby na druhou osobu však dosud nebyl empiricky prokázán.

4.4 Náboženský coping mezi muži a ženami

Napříč kulturami i náboženskými systémy existuje shoda sociologických závěrů, že ženy jsou více religiozní než muži. Vykazují vyšší frekvenci návštěv bohoslužeb, angažují se častěji ve skupinových aktivitách, prevalence víry v Boha a v další nekřesťanské formy nadpřirozené existence je mezi ženami obecně vyšší (Hamplová, 2011). Dle Hamplové nalezneme několik teorií, které se těmito rozdíly mezi muži a ženami zabývají. Obzvláště zajímavá je psychosociální teorie, kdy jsou odlišnosti přisuzovány emotivnější a na expresivitu zaměřené výchově dívek, založené na hodnotách typických i pro (křesťanská) náboženství: péči o druhé, vztahovosti i submisivitě. Dle Tavela (2007, in Cogiel, 2012) je mužské prožívání víry spojeno s tematikou utrpení, s bojem a aktivními činy. Náboženský zdroj copingu vyhledávají spíše až poté, co se vlastní snažení prokáže jako neefektivní. Tíhnou také více k soukromému prožívání víry. Naopak ženy vnímají víru více jako každodenní oporu s důrazem na emocionální podporu, kterou náboženství a vztah s božskou osobou nabízí. Cogiel dále vyzdvihuje, že pro ženy má velký význam sociální dimenze náboženství a církevního života.

I v obecném copingu lze mezi muži a ženami identifikovat jisté odlišnosti v přístupu ke zvládnutí zátěže. Někteří se domnívají, že se tyto rozdíly spíše než k biologicky danému pohlaví vztahují k sociologickému konstruktovi genderové příslušnosti (Paulík, 2012). Dle Paulíka se předpokládá u mužského copingu vyšší projev aktivity, zaměření se na nalezení řešení problémové situace a vyšší rezistence k akutní zátěži. Naopak u žen lze v copingu nalézt vzorce pasivnějšího přístupu, zaměření na emocionalitu a preference forem copingu založených na sociální opoře a kontaktu. Lze tak usuzovat, že i ve výběru strategií náboženského copingu mezi muži a ženami bude patrný rozdíl.

4.5 Dosavadní výzkumy

Zájem o výzkum moderujících faktorů vztahu stresu a zdraví v posledních desetiletích výrazně vzrostl. Závěry mnohých studií poskytují jasný doklad toho, že náboženství hraje významnou roli v konfrontaci se zátěží (Bänziger, 2008). Ne vždy je možné ovšem toto působení označit za explicitně kladné. Dosavadní výzkum náboženského copingu je možné dle zaměření rozčlenit do dvou základních kategorií: vztah náboženského copingu

a fyzického či mentálního zdraví a vztah náboženského copingu k jiným ukazatelům (k religiozitě, spiritualitě, postojům k víře či k osobnostním dimenzím). Výzkum strategií náboženského copingu jako takových je také předmětem zájmu odborníků (Harrison et al., 2001; Pargament et al., 2000). Krátce se zmíníme o vztahu copingu ke zdraví, ale více se zaměříme na výzkum náboženského copingu jako takového a jeho vazbě na religiozitu a jiné proměnné.

Vztah náboženského copingu ke zdraví není lineární. Slibné závěry korelačních studií by mohly snadno vést k nesprávné úvaze o kauzálním vztahu. Striženec (2007) však upozorňuje, že náboženství sice může působit preventivně a podpůrně v období nemoci, nelze však pominout fakt, že lidé s vážnými, obzvláště zdravotními problémy spíše vyhledají zdroj opory v náboženství než lidé zdraví. Výzkumy ukazují, že náboženský coping je užitečnější pro ty, kteří zažívají situace hraničící se zvládacími možnostmi člověka (Paloutzian & Park, 2005). Výzkum mezi pacientkami s rakovinou prsu se zabýval prevalencí náboženského copingu při zvládání této závažné diagnózy. 73 % pacientek využilo strategie pozitivního copingu, kdežto 53 % zažívalo různé religiózní a spirituální těžkosti ve spojitosti s operací rakoviny. Vzorec užitých strategií se měnil s časem. Pozitivní aktivní strategie a vyhledání sociální opory byly více užívány v době operace než 3 měsíce a 12 měsíců po ní (Thuné-Boyle, Stygall, Keshtgar, Davidson, & Newman, 2011). Herbert, Zdaniuk, Schulz a Scheier (2009) neprokázali ve výzkumu pacientek se čtvrtým stadiem rakoviny vztah mezi pozitivními strategiemi náboženského copingu a osobní pohodou, ale odhalili souvislost mezi negativním copingem a zhoršením mentálního zdraví, depresivními symptomy, nižší životní spokojeností, a to i po kontrole nežádoucích proměnných. Brewer, Robinson, Simra, Tatsi a Gire (2014) reportují korelaci mezi negativním copingovým stylem a častějším užíváním alkoholu. Gall, Kristjasson, Charbonneau a Florack (2009) nezjistili žádný protektivní vliv náboženského copingu na přizpůsobení se po zjištění rakoviny prsu. Spíše našli užítí některých negativních strategií, které ovšem mohou být prediktory horšího přizpůsobení. Brewer et al. (2014) našli významný kladný vliv sociální opory a náboženského copingu na sebehodnocení aktuálního zdravotního stavu, depresivity a osobní resilience. Bylo zjištěno, že na vztah mezi náboženským copingem a přizpůsobením může mít vliv i náboženská afiliace. Afiliace k protestantské církvi kladně souvisela s lepším přizpůsobením než afiliace k Římskokatolické církvi (Tix & Frazier, 1998). Pozitivní efekt náboženského copingu byl mnohokrát prokázán (Paloutzian & Park, 2005), je třeba si ovšem uvědomit, že v některých studiích vztah mezi náboženskými způsoby copingu

a přizpůsobením se či zdravotním stavem nalezen nebyl, případně se objevil vztah záporný. Pokračující výzkumné snahy v této oblasti mají stále velký význam.

Míra religiozity ovlivňuje celkovou míru užití náboženského copingu a volbu copingových strategií. Náboženský coping je hodnocen jako užitečnější a preferovanější mezi lidmi vykazujícími vyšší religiozitu. Pargament, Tarakeshwar, Ellison a Wulff (2001) potvrdili, že mezi lidmi, u nichž očekávali a naměřili vyšší religiozitu (duchovní pracovníci, církevní funkcionáři), také objevili v porovnání s řadovými členy častější užití pozitivního stylu náboženského copingu a větší význam emocionální podpory náboženské organizace. Tyto faktory vedly k pozitivnímu emočnímu stavu a lepšímu psychickému přizpůsobení. Autoři usuzují, že úroveň religiozity ovlivní volbu strategií a výsledný efekt procesu copingu. Navíc předpokládají, že specifická skladba strategií a druh copingového stylu jsou lepšími prediktory přizpůsobení než pouhé měření religiozity jako obecného konstruktů. Pozitivní vztah mezi aktivními, prospěšnými strategiemi náboženského copingu a vyšším skórem religiozity byl potvrzen i ve výzkumu vztahu religiozity k obecnému a náboženskému copingu (Krägeloh, Chai, Shepher, & Billington, 2010) i ve středoevropském prostředí v polské studii hodnotové orientace, religiozity a copingu (Krok, 2015). Vyšší religiozita korelovala kladně se „s Bohem spolupracujícím“ copingem a záporně s copingem založeným na hněvu (Herbert et al., 2009).

Podpůrný vliv religiozity prokazuje i meta-analýza desítek studií souvislosti religiozity a psychické adaptace provedená Smithem, McCulloughem a Pollem (2003), výsledky prokázaly vazbu mezi vyšší religiozitou a menší závažností příznaků deprese. Zároveň bylo zjištěno, že religiozita působí pozitivně obzvláště při výraznější zátěži. Toto zjištění koresponduje s častějším výskytem užití náboženského copingu při vyšší zátěži (Paloutzian & Park, 2005; Pargament, 1997). Vazba mezi religiozitou a prevalencí náboženského copingu není nikterak překvapivá. Pargament et al. (2001) teoretizuje, že náboženství bude využito spíše tím jedincem, pro něhož náboženství a religiozita představují příhodné a dostupné zdroje zvládnutí. Ne každý člověk ve stresové situaci uplatní náboženský druh copingu, jelikož ne každý jej vnímá jako relevantní a také a priori efektivní.

Zaměříme se nyní na výsledky studií **stylů náboženského copingu a na preference konkrétních strategií náboženského copingu**. Odlišná metodika výzkumů náboženského copingu činí srovnávání nesnadným, pokusíme se však vyvodit obecnější závěry z provedených studií. Náboženský coping bývá velmi často zkoumán jako proměnná ve

vztahu k jiným konstruktům. Z výsledků studií ovšem lze získat poměrně konzistentní obraz i o náboženském copingu samotném.

Největší shoda mezi zjištěními panuje v oblasti **prevalence pozitivního a negativního copingového stylu**. Konzistentním zjištěním mnoha studií je, že lidé výrazně častěji uplatňují pozitivní copingový styl a s ním spojené pozitivní strategie než negativní copingový styl (Harrison et al., 2001; Cogiél, 2012). Pargament, Feuille a Burdzy (2011) uvádí přehled výsledků studií zkoumajících copingové styly (pozitivní a negativní). Diference mediánových hodnot obou stylů se pohybovala kolem 7 a více bodů ve prospěch pozitivního copingu. Obecným závěrem je, že lidé častěji využívají pozitivní copingové strategie jako *hledání spojení s Bohem, prosba o odpuštění hříchů, benevolentní přehodnocení situace* jako potenciálně duchovně prospěšné či *zaměření se na náboženství*. Potvrzení nalezneme i v dalších studiích (Cogiél, 2012; Herbert et al., 2009; Thuné-Boyle et al., 2010). Výsledky výzkumů korespondují s teorií náboženského copingu dle Pargamenta (1997). Ačkoliv se studie obvykle zabývají pozitivním copingovým stylem, Greenway, Phelan, Turnbull a Milne (2007) poukazují na fakt, že lidé uplatňují oba styly, i když v různé míře. Je nutné zabývat se i negativní formou copingu, zejména z důvodu mnohých negativních konsekvencí pro mentální zdraví (negativní coping koreluje s hněvem, úzkostí, s depresivními symptomy, vyhýbavým chováním, nejistotou, negativní emocionalitou a distresem) (Pargament et al., 2011).

Mezi **nejčastěji využívané konkrétní strategie** patří ty, které lze zahrnout pod pozitivní copingový styl. Autoři dotazníku RCOPE zjistili dle průměrných skóre, že mezi nejužívanějšími strategiemi nalezneme *spolupracující náboženský coping, benevolentní náboženské přehodnocení situace, náboženskou pomoc* (poskytovanou ostatním), *hledání náboženského očištění a odpuštění hříchů a aktivní předání kontroly Bohu* („Udělal jsem, co jsem mohl, a zbytek jsem nechal na Bohu) (Pargament et al., 2000). K nejméně aplikovaným strategiím patří *pasivní náboženské vzdání se* (pasivní čekání na Boží zásah), *interpersonální a spirituální nespokojenost* (se členy církve či duchovními anebo s Bohem) a *d'ábelské přehodnocení* (atribuce závažných událostí satanovu působení).

Thuné-Boyle et al. (2010) ve výzkumu využili některé subškály metody RCOPE. Nejčastěji využívané strategie v rámci těchto škál byly *spolupracující náboženský coping, benevolentní náboženské přehodnocení situace, hledání duchovní podpory, náboženský coping sloužící k dosažení životní přeměny, přehodnocení Boží moci a hledání podpory u duchovních*

a členů církve. Nejméně často osoby využívaly *pasivní náboženské vzdání se, přehodnocení situace jako Boží trest a hledání duchovního očištění* (prosba o odpuštění hříchů). Nejvyužívanější i nejméně aplikované strategie odpovídají prevalenci aktivního a pasivního copingu (Pargament et al., 1998).

Výsledky z kulturně bližší země přinesla Talik (2013), která v Polsku zkoumala prevalenci jednotlivých strategií a metod náboženského copingu pomocí do polštiny přeloženého a kulturně adaptovaného dotazníku RCOPE. Výzkum byl proveden na věřících adolescentech, jelikož je to výzkumně velmi opomíjená skupina. Nejvyšších průměrných skóre polský výzkumný soubor dosahoval v těchto strategiích: *strategie založené na náboženských praktikách a oddanosti náboženským principům, aktivní náboženské vzdání se* (dobrovolné předání kontroly Bohu) a *benevolentní náboženské přehodnocení*. Překvapivě často byla využívána i strategie založená na *prosbě o přímou Boží intervenci* (tento závěr je zajímavý, neboť Pargament et al. (2000) tuto strategii řadí mezi negativní copingové strategie, ale polský výzkum ukázal, že v jiné kultuře může být vnímána jako pozitivní způsob copingu). Talik (2013) také zjistila, že adolescenti, kteří čelili zátěži vnímané jako neovlivnitelné, častěji užívali *strategie náboženského zaměření* (odvedení pozornosti od stresu) a pasivní strategie vyčkávání na Boží zásah. Talik uvádí, že tento přístup může být v případech neovlivnitelných situací skutečně jediný adaptivní a efektivní způsob zvládnání.

4.6 RCOPE

Dotazník RCOPE je v současnosti nejkompexnější metodou výzkumu strategií náboženského copingu (Pargament et al., 2000). Metoda byla vyvíjena jako teoreticky smysluplný, interpretovatelný multidimenzionální koncept strategií, jež jsou typicky užívány věřícími zažívajícími zátěž. Autoři při konstrukci vycházeli z teorie náboženského copingu, ale také z klinických zkušeností s věřícími klienty. Kdykoliv to bylo možné, adaptovali také funkční položky z již zavedených metod měření copingu. Logickou stavbu dotazníku (rozdělení na základní subškály – strategie náboženského copingu) ověřili předložením studentům – doktorandům. Všechny položky, které tito studenti nedokázali shodně přiřadit k 21 strategiím, byly vyloučeny.

Velkou předností této metody je, že se nezaměřuje pouze na pozitivní aspekty náboženství. Sleduje i potenciální „indikátory problémů“ v procesu zvládnání zátěže u člověka, jimiž jsou negativní copingové strategie (Talik, 2013). V rámci RCOPE tak lze posuzovat míru užití pozitivních a negativních copingových strategií.

Konečný počet položek dotazníku je 105. Dotazník je členěn do 21 subškál, které odpovídají strategiím náboženského copingu. Odpovědi jsou zaznamenávány na čtyřstupňové škále Likertova typu (s rozpětím od „vůbec ne“ až po „téměř vždy“). Dotazník sestává z pěti celků (metod) náboženského copingu: náboženské způsoby zvládnání stresu sloužící k *nalezení smyslu*, metody zaměřené na *získání kontroly*, metody založené na *získání útěchy a přiblížení se Bohu*, metody sloužící k *sblížení se s ostatními a s Bohem* a způsoby zvládnání k *dosažení životní proměny*. Každá metoda zahrnuje 3 - 5 subškál (strategií). Každá subškála je tvořena vždy pěti položkami.

Autoři (Pargament et al., 2000) reportují dobrou vnitřní konzistenci subškál na úrovni položek (Cronbachovo α pro subškály bylo 0,8 a vyšší, pouze subškály S15 (*vytyčování náboženských hranic*) a S4 (*přehodnocení Boží moci*) byly v tomto ohledu problematické). Pomocí faktorové analýzy položek bylo nalezeno 17 faktorů, které vysvětlovaly 62,7 % rozptylu. Výsledky faktorové analýzy jsou konzistentní s teoretickou konstrukcí subškál. Dotazník také vykazuje inkrementální validitu. Významný vztah subškál RCOPE a metod měření přizpůsobení se byl prokázán i po kontrole možných intervenujících proměnných (religiozita a pohlaví). Byl prokázán záporný vztah negativních strategií copingu k psychickému zdraví a přizpůsobení a naopak kladný ve vztahu k ukazatelům přizpůsobení a mentálního zdraví.

Významnou nevýhodou dotazníku je jeho délka, dotazník není proto příliš často užíván. Z toho důvodu Pargament et al. (2011) vytvořili výrazně zkrácenou verzi, **Brief RCOPE**. Krátká škála náboženského copingu sestává ze 14 položek a umožňuje získat skóre negativního a pozitivního copingového stylu. Lze ji zařadit bez obtíží do baterie dotazníků. Pro získání detailnějšího obrazu o náboženském copingu je ovšem třeba využít plnou verzi RCOPE, která zahrnuje více druhů strategií náboženského copingu (Cogiel, 2012).

4.7 RCI-10

Dotazník náboženské oddanosti (*religious commitment inventory*) je efektivním krátkým měrným nástrojem pro zjišťování religiozity (zahrnuje dotazy na náboženskou praxi, religiózní život v rámci církve a význam náboženství pro člověka). Dotazník byl odvozen z původních delších verzí RCI-10, aby mohl být jednoduše zařazen při výzkumech a byl nenáročný pro využití i v poradenské praxi (Worthington et al., 2003). Autoři deklarují

dobrou vnitřní konzistenci škály (Cronbachovo $\alpha > 0,9$ pro celou škálu), test-retestovou stabilitu výsledku, konstruktovou i diskriminační validitu. Explorační i konfirmační faktorová analýza potvrdily existenci dvou rozdílných faktorů v rámci škály – *interpersonální a intrapersonální náboženská oddanost*. Tyto faktory však vykazovaly vysokou interkorelaci. Autoři proto usuzují, že rozlišení těchto dvou subškál je teoreticky i faktorově ospravedlnitelné, rozdělení ovšem vyžaduje více empirických důkazů.

Odpovědi na položky jsou zaznamenávány na škále Likertova typu s pěti stupni (rozpětí od „vůbec nevystihuje“ až po „vždy vystihuje“). Skórování se provádí dle Worthingtona et al. (2003) pouhou sumací příslušných položek (pro interpersonální a intrapersonální náboženskou oddanost). Reverzní položky se v dotazníku nevyskytují. Normy existují pouze pro americkou populaci.

EMPIRICKÁ ČÁST

5 Výzkumný problém a cíle výzkumu

Coping v obecném smyslu je již poměrně prozkoumanou oblastí v rámci mnohých výzkumů. Obvykle je náboženský coping při výzkumech opomíjen, a pokud je vůbec v rámci dotazníků copingu zmíněn, je ošetřen pouze nedostatečným počtem položek (Paloutzian & Park, 2005). Věřící však tvoří nezanedbatelnou část obyvatelstva (dle posledního sčítání lidu se za věřící označilo 20 % občanů (Český statistický úřad, 2011a)). Proto by měla být věnována pozornost významu náboženství v copingu, stejně jako specifickým copingovým strategiím, které věřící využívají. Rozhodli jsme se v rámci výzkumné části práce zaměřit na tuto problematiku ve spojitosti s náboženskou oddaností a náboženským zapojením.

Výzkumným problémem je preference druhů náboženského copingu mezi věřícími v souvislosti s pohlavím, denominací, náboženskou oddaností a náboženským zapojením.

Stanovili jsme tři základní cíle výzkumu. Prvním cílem je explorovat preferenci jednotlivých strategií a stylů náboženského copingu u příslušníků Církve adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve a u mužů a žen. S tím se pojí dílčí cíl zjistit možnosti použití českého překladu RCOPE.

Druhým cílem je zjistit, zda nalezneme vztah mezi náboženskou oddaností a copingovými styly a strategiemi, k čemuž náleží dílčí cíl ověřit možnosti použití amerického dotazníku RCI-10 na našem souboru, zejména z hlediska analýzy vnitřní konzistence a srovnání výsledků s normami pro americkou populaci.

Třetí cíl ověřuje, zda nalezneme souvislost mezi náboženským zapojením (frekvencí náboženských aktivit) a styly náboženského copingu.

Uplatnili jsme kvantitativní typ výzkumu. Z hlediska zjišťovaných skutečností a využívaných statistických nástrojů lze náš výzkum označit za korelační studii na úrovni mapování. Získané informace však mohou být přínosné zejména proto, že kvantitativní výzkum náboženského copingu ve vztahu k dimenzím religiozity je spíše ojedinělý.

6 Hypotézy a výzkumné otázky

Před realizací výzkumu jsme stanovili hypotézy, které jsme chtěli ověřit statistickými testovacími nástroji, a výzkumné otázky, které zodpovíme na základě analýzy deskriptivní statistiky.

Dílčí cíl 1: Ověřit možnosti použití českých překladů dotazníků RCOPE a RCI-10 a použití škály náboženského zapojení (NZ).

H1: *Průměrný skór RCI-10 se liší od normy pro americké křesťanské studenty.*

Explorace preferencí strategií náboženského copingu v souvislosti s pohlavím a denominací.

Cílem je zjistit, jak souvisí preferované copingové strategie s pohlavím a náboženskou afiliací (církví). Zajímá nás zejména, zda se liší pořadí preferovaných strategií mezi muži a ženami a příslušníky obou církví a které strategie u těchto skupin dominují a které jsou využívány minimálně.

Výzkumná otázka 1: *Jak často jednotlivé copingové strategie využívají muži a ženy?*

Výzkumná otázka 2: *Jak často jednotlivé copingové strategie využívají členové Církve adventistů sedmého dne a členové Římskokatolické církve?*

Copingové styly ve vztahu k pohlaví a denominaci

Cílem je zjistit, zda se potvrdí výzkumná zjištění, že pozitivní styl náboženského copingu je u jedinců obecně podstatně více zastoupen a využíván než negativní styl (Cogiel, 2012; Pargament et al., 1999).

H2: *Průměrný skór ve škále pozitivního copingového stylu (POZ) je vyšší než průměrný skór ve škále negativního copingového stylu (NEG).*

H3: *Průměrný skór pozitivního copingu (POZ) se mezi muži a ženami liší.*

H4: *Průměrný skór negativního copingu (NEG) se mezi muži a ženami liší.*

H5: *Průměrný skór pozitivního copingu (POZ) se mezi příslušníky církve Adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve liší.*

Vztah náboženské oddanosti a náboženského copingu

Dílčí cíl 2: Ověřit, zda se liší ve skóru náboženské oddanosti muži a ženy a příslušníci Církve adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve.

Zajímáme se o vztah mezi skórem RCI-10 a jednotlivými styly náboženského copingu

H6: Skór náboženské oddanosti (RCI-10) pozitivně koreluje se skórem pozitivního náboženského copingu.

H7: Skór náboženské oddanosti (RCI-10) negativně koreluje se skórem negativního náboženského copingu.

Předpokládáme souvislost mezi frekvencí zapojení se do náboženských aktivit (NZ) a mezi náboženskou oddaností (RCI-10), neboť obě dimenze jsou zaměřeny na religiozitu člověka. Testujeme souběžnou validitu.

H8: Skór náboženské oddanosti (RCI-10) pozitivně koreluje s náboženským zapojením (NZ).

Výzkumná otázka 3: *Jak souvisí náboženská oddanost s vybranými metodami náboženského copingu (RCOPE)?*

Souvislost mezi náboženským zapojením a preferencí stylů náboženského copingu

Testujeme, zda skrze náboženské zapojení zjišťovaná religiozita kladně souvisí se stylem pozitivního copingu. Náboženský coping v pozitivní dimenzi je častěji využíván těmi, kteří se vnímají jako více religiózní (Paloutzian & Park, 2005).

H9: Skór náboženského zapojení (NZ) pozitivně koreluje se skórem škály pozitivního copingového stylu.

Souvislost zátěže a metod náboženského copingu

Dílčí cíl 3: Zjistit, jak souvisí míra vnímané zátěže se skladbou 5 náboženských copingových metod v rámci RCOPE. Předpokládáme, že vyšší zátěž bude souviset s vyšší frekvencí užití metod náboženského copingu (Pargament, 1997).

7 Výzkumný soubor

Zabýváme se charakteristikami souboru respondentů, popisujeme populaci a také způsob, jakým byla data získána. Krátce se též věnujeme etickým aspektům výzkumu.

7.1 Populace

Na počátku výzkumu je důležité definovat populaci, na niž se v rámci výzkumu chceme zaměřit. Za populaci v našem případě lze označit soubor všech věřících v České republice, kteří se hlásí k Církvi adventistů sedmého dne a k Římskokatolické církvi.

Výběr této populace vychází zejména z náboženské afiliace autorky práce k Církvi adventistů sedmého dne. Pro možné budoucí praktické využití poznatků a informací se zaměřujeme také na tuto církev. Zároveň chceme náboženský coping explorovat u stoupenců církve, která je v České republice nejpočetněji zastoupená (Český statistický úřad, 2011a). Z poměrné převahy členů Římskokatolické církve mezi všemi věřícími vyplývá i vyšší pravděpodobnost, že se v rámci psychologické péče setkáme se zástupci této populace, považujeme proto za účelné prozkoumat náboženský coping u této církve. Podstatným důvodem pro volbu této populace byla také dobrá dostupnost respondentů z těchto dvou církví.

Pro vzájemné porovnání bylo také vhodné zvolit církve odlišného typu – ve shodě s autory výzkumů, z nichž vycházíme, jsme hledali účastníky z protestantské a Římskokatolické církve, jejichž charakteristiky se mohou v některých aspektech odlišovat. Více jsme jednotlivé církve popsali v teoretické části práce.

7.2 Výzkumný soubor

Rozhodující pro zařazení respondenta do výzkumu byla náboženská afiliace k jedné ze dvou z výše zmíněných církví. Cílem bylo prozkoumat problematiku náboženského copingu mimo jiné ve vztahu k religiozitě, proto jsme se rozhodli zaměřit se pouze na věřící hlásící se k církvi.

Způsob výběru souboru odpovídá metodě zvané „sněhová koule“ (*snowball sampling*). Záměrným výběrem byli osloveni respondenti z řad známých osob, u nichž jsme předem znali náboženskou afiliaci. Ti byli následně požádáni o získání dalších respondentů ze svého okruhu známých osob. Jak uvádí Hartnoll et al. (2003), metoda sněhové koule umožní

zejména snížit počet nutných respondentů pro průzkum problematiky, jelikož oslovení jsou pouze respondenti relevantní pro výzkumný záměr. V našem případě jsme oslovili přímo členy Církve adventistů sedmého dne a členy Římskokatolické církve. Je nutné si uvědomit, že se *nejedná o náhodný výběr* a že vzorek není plně reprezentativní vzhledem k populaci.

Výzkumný soubor byl metodou sněhové koule vybírán z populace na základě předem stanoveného kritéria, jímž byl věk respondentů. Rozhodli jsme se omezit výběr pouze na věkovou kategorii od 18 do 30 let. Dle Eriksona můžeme tuto kategorii vnímat jako poslední část adolescence (dle Eriksona 13 - 19 let) a mladou dospělost (20 až 40 let) (Kassin, 2007). Věkové ohraničení vyplývá zejména z dostupnosti respondentů, nicméně také ze zájmu autorky o práci s věřícími studenty. Vychází tak ze snahy získat data co nejvíce relevantní pro tuto věkovou kategorii.

7.2.1 Zjištěné charakteristiky výzkumného souboru

Celkem jsme získali odpovědi od 119 osob. Celkový počet ($N = 119$) odpovídá také počtu osob, které byly do výzkumu zařazeny. Z důvodů popsanych v podkapitole Sběr dat (jedná se o nastavení online dotazníkového formuláře) jsme nemuseli vyřadit žádný dotazník.

Ačkoliv jsme usilovali o získání respondentů z řad mužů, dotazník jich odeslalo pouze 45 (38 %). Ženy v našem souboru převládaly, absolutní počet respondentek byl 74 (62 % z celku).

Výzkum se zaměřoval pouze na dvě denominace. Zúčastnilo se více respondentů hlásících se k Římskokatolické církvi ($N = 68$, což odpovídá 57 % celku). Členů Církve adventistů sedmého dne jsme získali 51, což je 43 % celého souboru.

V souboru jsou zastoupeni respondenti z věkové kategorie od 18 do 30 let (odpovídá i minimální a maximální zjištěné hodnotě věku). Nejvíce respondentů bylo zastoupeno mezi účastníky mladšími 22 let. Průměr věku je 22,1. Nejčastější věk je 22 let ($MO = 22$). Směrodatná odchylka věku odpovídá 3,15.

V úvodních otázkách jsme se ptali na to, zda respondenti byli k náboženství vedeni alespoň jedním z rodičů, či zda se k náboženství dostali až později ve svém životě nezávisle na výchově. V našem souboru naprosto převládají respondenti, jejichž náboženská socializace probíhala při výchově v rodině ($N = 108$). Pouze velmi malé procento (9 %, $N = 11$) účastníků uvedlo, že se k víře dostalo samostatně v dospívání či dospělosti. Z důvodu

nepoměrného zastoupení respondentů pro každou z těchto dvou kategorií dále s touto proměnnou nepočítáme při analýze dat.

7.3 Sběr dat

Pro ověření srozumitelnosti překladu metody a realizovatelnosti výzkumu jsme provedli pilotní testování na pěti osobách v dané věkové kategorii. Při pilotní zkoušce byly odhaleny některé opomenuté gramatické nedostatky překladu dotazníku RCOPE, bylo zjištěno, že respondenti neznají význam slova *coping*.

Z důvodu realizovatelnosti výzkumu jsme následně dotazníky převedli do elektronické podoby pomocí nástroje Google Forms. Díky nastavení povoleného věkového intervalu a omezené dichotomické volby církve jsme nemuseli vyřadit ani jeden dotazník z důvodu irelevance pro výzkum.

Dotazník byl šířen zasláním odkazu (a dále dle metody „sněhové koule“), nebyl publikován veřejně na žádné webové stránce. Samotný sběr dat probíhal od prosince 2015 do konce února 2016.

7.4 Etické aspekty výzkumu

Možné etické aspekty výzkumu byly předem důkladně zváženy. Při rozvaze byla sledována doporučení Kolaříka et al. (2015). Tematika náboženství a náboženského copingu není obvykle v kontextu naší země spojena s potenciálními riziky pro účastníky. V průvodním dopise (plné znění lze nalézt v přílohách) jsme informovali účastníky o účelu výzkumu a o způsobu využití získaných dat. Účastníci v průběhu nebyli žádným způsobem klamáni. Vyplnění dotazníku bylo v souladu s etickými pravidly psychologického výzkumu zcela dobrovolné, účastníci byli obeznámeni s možností kdykoliv upustit od dalšího vyplňování dotazníku. Data byla sbírána anonymně, aby bylo zabráněno jakémukoliv zneužití osobních údajů. Anonymita také dle Walkera (2013) zvyšuje ochotu respondentů dotazník vyplnit. Pro lepší pochopení problematiky copingu jsme na úvod také zařadili krátké vysvětlení pojmu *coping*, čímž jsme chtěli přispět k edukaci účastníků.

8 Použité výzkumné metody

Při realizaci výzkumu na téma Náboženský coping jsme se zaměřili na důkladné prozkoumání náboženského copingu, neboť lze v tomto případě stále hovořit o takřka neexplorované oblasti (zejména v České republice, kde jediný známý výzkum provedla A. Cogiel (2012)). Získat detailnější výsledky ohledně metod, strategií a stylů náboženského copingu umožní plná verze dotazníku RCOPE, která byla v tomto výzkumu užitá (Pargament et al., 2000). Zároveň bylo záměrem získaná data vztáhnout na pohlaví, denominaci a religiozitu (zjišťovanou jako náboženskou oddanost a náboženské zapojení).

8.1 Dotazník náboženského copingu RCOPE

Dotazník náboženského copingu RCOPE nebyl do současné doby přeložen z angličtiny do češtiny. Pro výzkum v našem jazykovém prostředí byla již použita pouze zkrácená verze Brief RCOPE. V ostravském výzkumu tuto verzi využila A. Cogiel (Cogiel, 2012; Kubicová, 2010). Dotazníku RCOPE předcházely také různě dlouhé (obvykle 29 – 36 položkové) zkrácené verze, dokud nebyla vytvořena plná verze (Pargament et al., 2000). Tyto zkrácené formy dotazníku byly použity při slovenských výzkumech (Halama, Adamová, Hatoková, & Stríženec, 2006), dotazník však v této podobě ještě nebyl rozdělen na škály pozitivního a negativního náboženského copingu. Bylo nutné pro naše využití plnou verzi RCOPE nejprve přeložit.

Z hlediska našich realizačních a finančních možností byla vybrána metoda tří překladů jako nejvhodnější pro účely menšího výzkumu. Původní znění dotazníku bylo zadáno třem osobám, které měly předpoklady pro vytvoření kvalitního překladu. Následně bylo provedeno srovnání překladových verzí, při němž jsme kladli důraz na maximální srozumitelnost pro potenciálního respondenta a zároveň co nejdělejší překlad anglického termínu.

Již samotný název metody působí potenciální obtíže při překladu. Dle Pechové (2011) můžeme tuto metodu označit jako Škálu náboženského copingu. Podle názvu (RCOPE – *religious coping*) překládáme název jako *náboženský coping*, držíme se tak původního názvu metody (Pargament et al., 2000). A. Cogiel (2012) preferuje název *spirituální coping*, odkazuje tak na víru založenou na duchovních hodnotách.

Přeložili jsme také originální instrukci k vyplňování. Odpověď na položky vyjadřuje frekvenci (častost), s jakou daný respondent využil či uplatnil konkrétní strategii (každá strategie odpovídá jedné z 21 subškál) při svém zvládnutí zátěže. Formát odpovědi odpovídá Likertově volně se stupni od 1 - vůbec ne až po 4 - téměř vždy (Pargament et al., 2000). V instrukci je respondent upozorněn, aby jednotlivé strategie náboženského copingu nehodnotil dle míry efektivity, ale pouze dle frekvence užití.

Dotazník lze skórovat na základě položek Likertova typu dle úrovně (1 - 4 bodů). Sumací příslušných subškál dostaneme výsledný skóre pro škálu pozitivního copingového stylu (POZ) a negativního copingového stylu (NEG). Do škály POZ jsou zahrnuty subškály S1, S5, S6, S10, S11, S12, S13, S16, S17, S19, S20 a S21 (celkem zahrnuje 12 subškál). Škála NEG se skládá ze subškál S2, S3, S4, S7, S8, S9, S14, S15 a S18 (celkem zahrnuje 9 subškál) (Pargament et al., 2000).

8.2 RCI-10

Inventář náboženské oddanosti zkoumá vztah člověka k náboženství. Krátký výzkumný nástroj s deseti položkami umožňuje efektivně zkoumat náboženskou oddanost, tedy jak významné je náboženství v životě respondenta. Jedná se o validní metodu standardizovanou na americké populaci. Dotazník sestává ze dvou škál, které zachycují interpersonální a intrapersonální náboženskou oddanost (Worthington et al., 2003). Dotazník do češtiny ještě přeložen nebyl, proto jsme se pro náš výzkum překlad připravili.

Odpovědi jsou respondentem zaznamenávány na Likertově škále od 1 (vůbec nevystihuje) do 5 (vždy vystihuje). Dle stupně odpovědi na položku Likertova typu je odpovědi přiřazen skóre. Výsledek RCI-10 lze interpretovat jako celkový skóre náboženské oddanosti, nebo je možné v rámci struktury RCI-10 vyhodnotit škálu Intrapersonální náboženské oddanosti (IA) a Interpersonální náboženské oddanosti (IE). Škála IA zahrnuje položky č. 1, 3, 4, 5, 7 a 8. Do škály IE zahrnujeme položky č. 2, 6, 9 a 10.

8.3 Otázky zjišťující náboženské zapojení

Náboženské zapojení (odpovídající termínu *religious involvement*) vypovídá o aktivní religiozitě člověka. Při konstrukci otázek na náboženské zapojení jsme vycházeli z dostupných zdrojů autorů dotazníku RCOPE (Pargament et al., 2000), kteří ve svém výzkumu zjišťovali frekvenci návštěvy bohoslužeb, frekvenci soukromých náboženských aktivit a praktik (kam patří například modlitba, studium Bible a podobně) a osobně

vnímanou míru zapojení náboženství do zvládání zátěže a stresu. K těmto otázkám jsme ještě přidali položku ke zjištění, jak často se respondenti účastní aktivit či setkání v rámci církve mimo pravidelnou bohoslužbu, zajímalo nás, zda se respondenti zapojují do dalších potenciálních zdrojů copingu (kterým je mimo jiné také společenství věřících v různém významu (Aldwin, 2007)). Více se o zdrojích náboženského copingu zmiňujeme v teoretické části.

Na otázky zjišťující náboženské zapojení bylo možné odpovídat na škále: (4) vícekrát týdně až denně, (3) přibližně 1 - 2x za dva týdny, (2) přibližně 1x za měsíc, (1) několikrát za rok a (0) vůbec. Při skórování se držíme stejného postupu jako při vyhodnocení RCI-10.

8.4 Demografické otázky

Pro cíle našeho výzkumu bylo podstatné zjistit zejména pohlaví a denominaci respondentů. Také jsme se ptali na standardní demografické otázky ohledně věku, bydliště či na náboženskou socializaci (zda byli respondenti k náboženství vedeni v rámci výchovy alespoň jedním rodičem, nebo zda se k víře dostali nějakým způsobem až v období dospívání či dospělosti).

9 Metoda analýzy dat

Datová matice byla uspořádána a kódována pomocí programu Microsoft Excel.

Data byla následně analyzována pomocí statistických funkcí, které umožňuje program STATISTICA 12. Při zpracování dat jsme spoléhali na deskriptivní statistiku a na korelační analýzu, využili jsme parametrickou Pearsonovu korelaci. Uplatnili jsme také párový t-test a t-test pro závislé proměnné i nezávislé vzorky.

Pro analýzu vnitřní konzistence položek jsme využili také výpočet koeficientu vnitřní soudržnosti Cronbachovo alfa. Pro zjištění preferenčních profilů náboženského copingu v závislosti na závažnosti zátěže, jíž byli respondenti vystaveni, jsme využili také funkci ANOVA pro opakovaná měření.

Pro dokreslení možností použití námi provedených překladů zahraničních metod RCOPE a RCI-10 jsme provedli také explorační faktorovou analýzu.

Názvy hodnot používaných pro popis dat

MO Modus

SD Směrodatná odchylka

N Počet případů

10 Výsledky výzkumu

Zde prezentujeme výsledky plynoucí z analýzy získaných dat. Nejprve se budeme věnovat popisné statistice, následně souvislostem v rámci korelací a dalších statistických funkcí. Nejprve se budeme věnovat dílčímu cíli 1: ověřit možnosti použití dotazníků RCOPE, RCI-10 a škály náboženského zapojení (NZ).

10.1 RCOPE

Před ověřováním platnosti hypotéz je třeba ověřit možnosti použití našeho překladu dotazníku RCOPE. Zaměříme se nejprve na analýzu reliability zjištěním Cronbachova koeficientu alfa pro všech 21 subškál dotazníku RCOPE. Jedním z ukazatelů reliability metody je vnitřní konzistence na úrovni položek jednotlivých subškál. Koeficient alfa by měl dosahovat hodnoty vyšší než 0,7. Všechny subškály v našem překladu dosahovaly hodnoty 0,8 a vyšší, proto usuzujeme na vysokou vnitřní konzistenci. Pouze subškály S2 a S15 dosahovaly nižších hodnot (S2: $\alpha = 0,77$; S15: $\alpha = 0,74$). Hodnoty koeficientu alfa pro tyto dvě subškály překračují stanovenou mez vhodnosti, je proto možné s nimi pracovat.

Následně jsme ověřili vnitřní konzistenci dvou škál, jež je možné z RCOPE extrahovat: škála pozitivního (POZ) a negativního copingového stylu (NEG). I tyto dvě škály v rámci RCOPE jsou vnitřně konzistentní s vysokou hodnotou koeficientu alfa (POZ: $\alpha = 0,96$; NEG: $\alpha = 0,84$). Lze je tedy použít při vyhodnocení dotazníku RCOPE.

Tabulka 1: Popisné statistiky pro subškály RCOPE

Subškála	Průměr	SD
S1	14,18	3,29
S2	7,85	2,63
S3	10,42	3,62
S4	7,61	3,01
S5	13,78	3,23
S6	13,84	3,60
S7	8,63	3,18
S8	13,03	3,38
S9	9,99	3,28
S10	16,80	3,13
S11	9,52	3,44

Subškála	Průměr	SD
S12	15,18	3,64
S13	14,23	3,77
S14	7,88	2,80
S15	12,34	3,39
S16	11,17	3,59
S17	13,97	3,54
S18	7,61	2,95
S19	12,71	4,29
S20	11,92	4,01
S21	12,84	3,83

V rámci jedné subškály je možné získat maximálně 20 bodů a minimálně 0 bodů. Hodnoty vychází ze 119 případů (N = 119). Nízké průměrné hodnoty lze nalézt zejména u subškál sytících škálu negativního copingového stylu (NEG) (S2, S3, S4, S7, S8, S9, S14, S15 a S18).

Naopak vyšší průměry lze nalézt u subškál zahrnutých do škály pozitivního copingového stylu (POZ) (S1, S5, S6, S10, S11, S12, S13, S16, S17, S19, S20 a S21). Nejpreferovanější strategie (strategie odpovídá subškále) v celém souboru je strategie č. 10 (Hledání duchovní podpory – hledání útěchy a uklidnění prostřednictvím Boží lásky a péče). Nejméně využívanou strategií je strategie č. 18 (Interpersonální náboženská nespokojenost – vyjadřování zmatku a nespokojenosti se vztahem duchovenstva či členů církve k jednotlivci ve stresové situaci).

Tabulka 2: Popisné statistiky škály POZ a NEG

Škála	Popisné statistiky (Škály POZ a NEG)				
	N platných	Průměr	Minimum	Maximum	Sm. odch.
POZ	119	160,15	73	221	29,34
NEG	119	85,35	49	121	13,12

Škála POZ sestává z 12 subškál, škála NEG z 9 subškál. Maximální možný hrubý skór ve škále POZ je tedy 240. Maximální dosažitelný hrubý skór ve škále NEG je 180.

Pro další analýzy jsme ověřili normalitu rozložení hrubých skóru jednotlivých škál. Škála pozitivního copingového stylu dosahuje hodnoty $W = 0,98$ ($p = 0,061$), vykazuje normální rozložení skóru (p však překračuje hodnotu 0,05 jen mírně). Škála negativního copingového stylu (NEG) má hodnotu testové statistiky $W = 0,99$ ($p = 0,948$), jedná se tedy o normální rozložení.

Faktorová analýza

V rámci výzkumu jsme se také zabývali explorační faktorovou analýzou námi získaných dat. Dle Pargamenta et al. (2000) bylo faktorovou analýzou původně nalezeno 17 faktorů, jež bylo možné smysluplně interpretovat. Chtěli jsme ověřit, zda nalezneme stejný počet faktorů a zda analýza faktorových zátěží jednotlivých položek bude konzistentní s původními zjištěními. Pomocí Metody hlavních os lze v souboru dat nalézt 17 faktorů s vlastním číslem větším než 1. Na základě inspekce sutinového grafu (příloha č. 5) však považujeme za smysluplnou spíše dvoufaktorovou strukturu dotazníku.

Zkoumali jsme analýzou faktorové zátěže, jaké položky sytí jednotlivé faktory a zda by bylo možné faktory interpretovat dle očekávání jako škálu pozitivního (POZ) a negativního copingového stylu (NEG). Výsledky explorační faktorové analýzy podporují předpoklad existence dvou škál v rámci RCOPE. Analyzovali jsme faktorové zátěže položek pro oba faktory a srovnali jsme výsledek s teoretickým rozdělením subškál RCOPE dle autorů metody (Pargament, 1997; Pargament, Koenig, & Perez, 2000). Dle našich orientačních zjištění lze nalezené dva faktory na základě teoretického posouzení položek skutečně interpretovat jako pozitivní a negativní copingový styl.

Faktor 1 (lze nazvat jako POZ) významně sytí subškály S1, S5, S10, S11, S12, S13, S17, S19, S20 a S21, položky subškály S16 překračují faktorovou zátěž 0,3. Do faktoru 1 se načítají také subškály S3 (*Ďábelské přehodnocení*) a S8 (*Prosba o přímou Boží intervenci*), které se dle zjištění Pargamenta et al. (2000) spíše pojí s negativními výsledky copingu. Faktor 2 (nazýváme NEG) zahrnuje subškály S4, S7, S9, S14, S18 (zápornou faktorovou zátěž v tomto faktoru vykazují subškály S2, S5, S10, S15 a S16). Tabulka faktorových zátěží v rámci dvoufaktorového modelu je připojena v příloze č. 6.

10.2 RCI-10

Podobně jako v případě dotazníku RCOPE musíme nejprve zjistit možnosti použití našeho překladu této zahraniční metody.

Zjistili jsme Cronbachův koeficient alfa pro celou škálu ($\alpha = 0,83$). Autoři reportují hodnotu $\alpha = 0,93$ (Worthington et al., 2003). Zajímáme se také o vlastnosti jednotlivých položek, proto jsme se zabývali i analýzou koeficientu alfa po odstranění položek (přehled koeficientů alfa po odstranění položek se nachází v příloze č. 7). V případě odstranění položky č. 1 (Často čtu náboženské knihy a časopisy) bychom dosáhli zvýšení koeficientu až na 0,84. Toto zvýšení (a odstranění či nahrazení položky) ovšem není pro užití této škály nutné. Koeficient alfa převyšující 0,7 postačuje k vyhodnocení škály jako vnitřně konzistentní.

Tabulka 3: Popisné statistiky pro RCI-10 a škály IA a IE

Škála	Popisné statistiky (RCI-10)					
	N plat.	Průměr	Min	Max	Sm. odch.	Alfa
RCI-10	119	34,23	13	47	6,10	0,825
IA	119	21,03	9	28	3,91	0,755
IE	119	13,22	4	19	2,84	0,688

Provedli jsme analýzu spolehlivosti položek škál IE a IA. Vzhledem k nízkému počtu položek v jednotlivých škálách lze Cronbachovy koeficienty považovat za uspokojivé.

Průměrný skór celé škály RCI-10 a také průměrné skóry jednotlivých škál (IA a IE) jsme srovnali s norami pro americké studenty na křesťanské škole, protože tento normovací soubor nejlépe vystihuje charakteristiku našeho výzkumného souboru – explicitně věřící osoby ve věkové kategorii studentů. Odpovídáme tak na hypotézu H1.

Tabulka 4: Hodnoty normy pro skupinu studenti – křesťané a nereligiózní studenti

Norma	Průměr RCI-10	SD	Průměr Intrapersonální oddanost (IA)	SD	Průměr Interpersonální oddanost (IE)	SD
Studenti na křesťanské škole	38,5	7,9	24,6	4,9	13,4	3,7
Studenti nereligiózní	14,9	7,1	9,5	5	5,3	2,5

Vzhledem k povaze našeho vzorku jsme jednovýběrovým t-testem (pro N = 119 respondentů) porovnali výsledky našeho souboru s normami pro americké studenty na křesťanské škole. Abychom nabídli srovnání s nenáboženským vzorkem, uvádíme také zjištěnou normu pro americké studenty, kteří se nepovažují za religiózní (Worthington et al., 2003).

Tabulka 5: Jednovýběrový t-test pro srovnání skórů škál RCI-10 s normou

Škála	Test průměrů vůči referenční konstantě (hodnotě) (RCI-10)							
	Průměr	Sm. odch.	N	Sm. chyba	Referenční konstanta	t	SV	p
HS RCI-10	34,24	6,09	119	0,56	38,5	-7,62	118	<0,001
HS IA	21,02	3,91	119	0,36	24,6	-9,97	118	<0,001
HS IE	13,21	2,83	119	0,26	13,4	-0,70	118	0,487

Námi naměřený průměrný skóre v celkové škále RCI-10 a ve škále IA se signifikantně liší od amerických norem pro studenty na křesťanské škole ($p < 0,001$). Čeští studenti dosahují v průměru nižších hodnot než soubor amerických studentů na křesťanské škole. Skóre škály IE se od norem signifikantně neliší. Pro srovnání uvádíme ještě v tabulce č. 7 normu pro nereligiózní studenty ($\mu = 14,9$; $SD = 7,1$). Je patrné, že se naše průměry více blíží studentům křesťanské školy než nereligiózním studentům, lze tedy usuzovat, že dotazník RCI-10 dobře diferencuje religiózního a nereligiózního respondenta. Předpokládáme normální rozložení skóre RCI-10 na základě centrální limitní věty (pro $N = 119$)

Faktorová analýza

Autoři hovoří o výskytu dvou faktorů (škála intrapersonální náboženské oddanosti (IA) a interpersonální náboženské oddanosti (IE)). Upozorňují ovšem také, že existenci dvou samostatně interpretovatelných faktorů nelze v současné době plně potvrdit, neboť položky vykazují vysokou interkorelaci (Worthington et al., 2003). Pomocí explorační faktorové analýzy Metodou hlavních os jsme také našli dva faktory, ovšem položky dle analýzy faktorové zátěže nesytí stejné faktory jako v původním výzkumu Worthingtona et al. (2003) (faktorové zátěže viz příloha 8).

V rámci našeho výzkumu byla splněna podmínka doporučeného poměru velikosti vzorku ku počtu položek, který je stanoven na 5:1. Vzhledem k tomu, že nebylo možné ověřit další podmínky pro užití faktorové analýzy (zejména posouzení vhodnosti dat pro faktorovou analýzu, které program STATISTICA neumožňuje), lze výsledky považovat za orientační.

10.3 Náboženské zapojení

Pro zjištění soudržnosti vytvořené škály náboženského zapojení jsme provedli analýzu vnitřní konzistence na úrovni položek, abychom zjistili, zda je smysluplné odpovědi sčítat ve výsledný skóre (Ferjenčík, 2010). Zjištěný Cronbachův koeficient alfa pro vytvořenou škálu ze čtyř položek je 0,63. Hodnota alfa by měla dosahovat nejlépe 0,7. Hodnota mezi 0,6 a 0,7 je pro 4 položky považována stále za přijatelnou. Pomocí programu STATISTICA jsme určili, že by bylo vhodné pro případné další užití škály přidat ještě jednu položku odpovídající kvality navíc, čímž bychom dosáhli reliability 0,8.

Tabulka 6: Popisná statistika škály NZ: otázky na náboženské zapojení

Otázky zjišťující náboženské zapojení	Průměr	SD	Medián
1. Jak často se účastníte bohoslužeb?	3,24	0,74	3
2. Jak často se účastníte aktivit pořádaných vaší církví/sborem/farností mimo pravidelné bohoslužby?	2,31	1,17	3
3. Jak často se sami modlíte či vykonáváte soukromé náboženské aktivity (čtení náboženských knih, úvahy na náboženská témata...)?	3,70	0,83	4
4. Do jaké míry při zvládání stresu a zátěže podle vás využíváte víru a náboženství?	3,32	0,83	2

Soubor se v průměru účastní bohoslužby často, 1 – 2x za dva týdny. Velmi často respondenti vykonávají soukromé náboženské praktiky a aktivity, zde se již průměr souboru blíží kategorii „(4) vícekrát týdně až denně“, lze tedy vyvozovat, že soubor je poměrně nábožensky aktivní i v soukromém životě. Nejčastější uvedená odpověď tomu odpovídá.

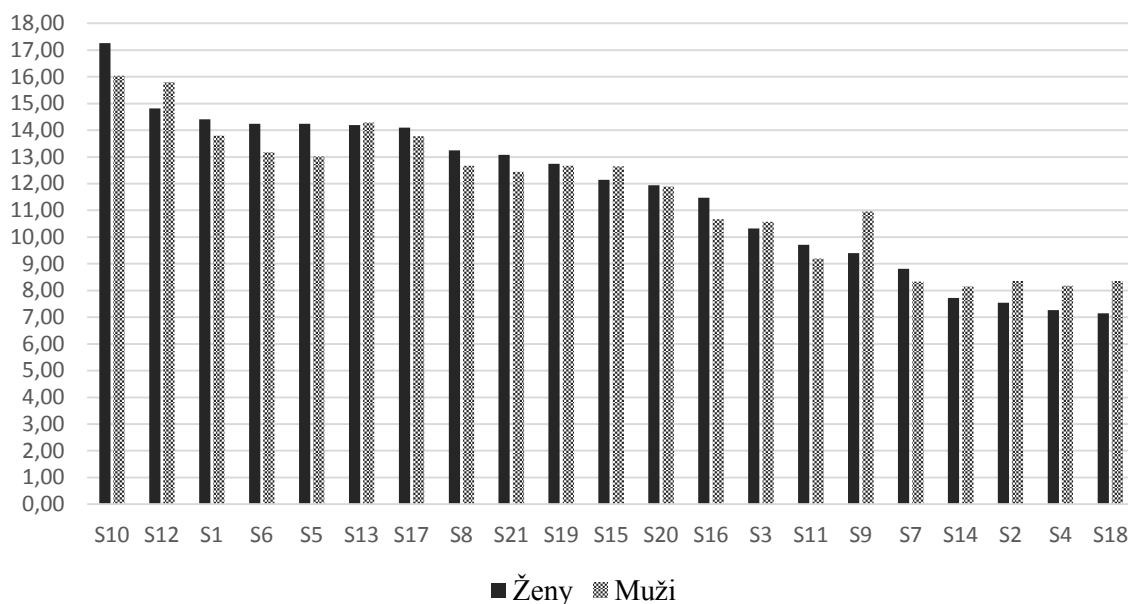
Na otázku, do jaké míry dle svého mínění respondent zapojuje náboženství do zvládání zátěže, jsme neobdrželi ani jednu odpověď „(0) vůbec“, proto můžeme označit náš soubor za relevantní pro výzkum náboženského copingu.

Odpovědi na otázky zjišťující náboženské zapojení respondentů dohromady tvoří krátkou škálu náboženského zapojení. Maximální dosažitelný skór je 16, minimální pak 0. V průměru se v našem souboru vyskytuje skór 12,56 (SD = 2,51), s ohledem na maximální možný skór lze usuzovat, že se jedná o poměrně vysoké průměrné náboženské zapojení. Pro vytvořenou škálu neexistují normy pro srovnání.

10.4 Strategie a styly náboženského copingu v souvislosti s pohlavím a náboženskou afiliací

Nejprve se věnujeme popisným statistikám, na základě nichž odpovídáme na výzkumné otázky 1 a 2. Sledujeme preferenci náboženských copingových strategií dle pohlaví a náboženské afiliace (církve).

Graf 1: Preference copingových strategií podle pohlaví

Pořadí strategií náboženského copingu pro ženy je následující: S10, S12, S1, S6, S5, S13, S17, S8, S21, S19, S15, S20, S16, S3, S11, S9, S7, S14, S2, S4, S18.

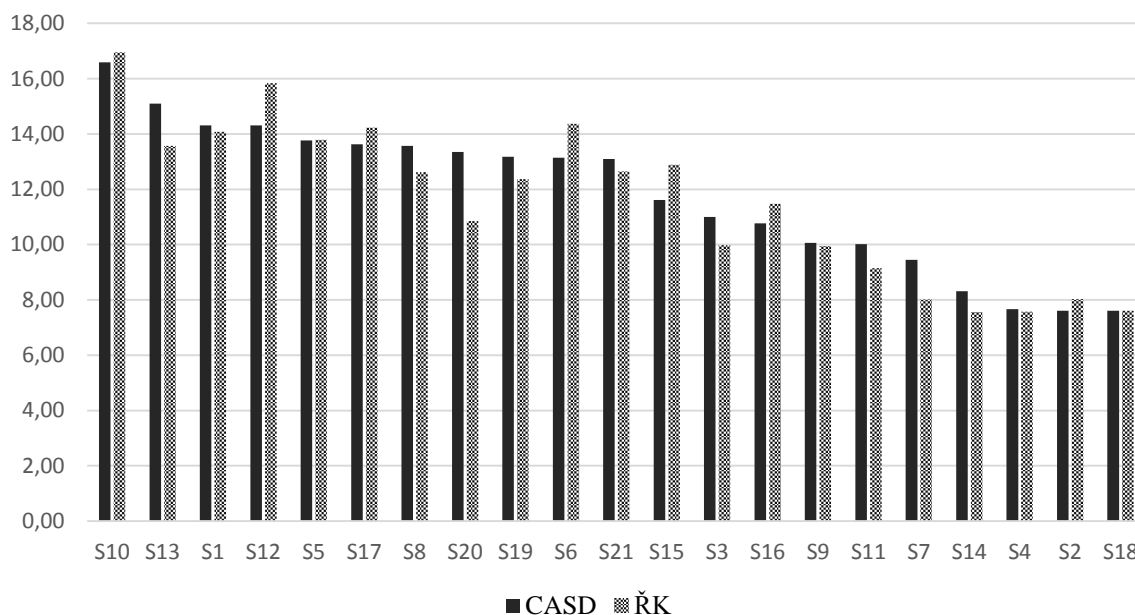
Pořadí strategií náboženského copingu pro muže je: S10, S12, S13, S1, S17, S6, S5, S8, S19, S15, S21, S20, S9, S16, S3, S11, S2, S18, S7, S4, S14.

Pro obě pohlaví je nejvíce využívaná strategie S10 (*Hledání duchovní podpory – hledání útěchy a uklidnění prostřednictvím Boží lásky a péče*). Druhá nejčastější strategie pro obě pohlaví je S12 (*Náboženské očištění – hledání duchovní očisty prostřednictvím náboženského jednání*), muži zde dosahují vyššího průměrného skóru než ženy.

Odlišnosti nacházíme v pozici strategie S13 (*Duchovní propojení – zážitek propojenosti se silami, které přesahují jedince*), která je u mužů na 3. místě, ale u žen až na 6. místě. U žen tuto strategii předchází strategie S1 (*Benevolentní náboženské přehodnocení*). Výrazný výkyv mezi průměrným skórem využití strategie mezi muži a ženami nacházíme u strategie S9 (*Sebeřízení*), muži se zde v průměru liší o necelé dva body.

Zajímavou odlišnost nacházíme také v nejméně často využívaných strategiích. Ženy nejméně často využívají strategii S18 (*Interpersonální náboženská nespokojenost*), tedy vyjádření nespokojenosti s církví či s klérem. Muži nejméně často uplatňují strategii S14 (*Duchovní nespokojenost*), která se pojí s nespokojeností s Bohem a s jeho reakcemi vůči člověku.

Graf 2: Preference strategií náboženského copingu dle církve

Z hlediska příslušnosti k církvi opět nenacházíme mezi průměry výrazné rozdíly, i když v porovnání s náboženským copingem dle pohlaví zde nalezneme patrnější difference průměrných skóru. Nejpreferovanější strategií u obou církví je S10. Tři nejpreferovanější strategie u příslušníků Církve adventistů sedmého dne jsou S10, S13 a S1. Tři nejvíce využívané strategie se u příslušníků Římskokatolické církve liší (S10, S12, S6). Významný rozdíl průměrů nalezneme u strategie S20 (*Náboženské obrácení – očekávání, že náboženství radikálně změní můj život*), kde respondenti z Římskokatolické církve dosahují výrazně nižšího průměrného skóru.

Nejméně využívané (nejméně preferované) strategie náboženského copingu se u obou církví víceméně shodují (S4, S2, S18).

Hypotézy 2 – 5

Pro rozhodnutí o platnosti H2 jsme provedli párový t-test pro rozdíl průměrného skóru POZ a NEG u respondenta (N = 119). Výsledek ($t = 16,022$; $p < 0,05$) svědčí o signifikantním rozdílu a častějším užití pozitivního copingového stylu. Pro rozhodnutí o platnosti hypotéz H3 – H5 jsme dále zkoumali náboženské copingové styly (POZ a NEG) ve vztahu k pohlaví a k náboženské afiliaci (k církvi).

Tabulka 7: Pozitivní a negativní copingový styl podle pohlaví

Proměnná	t-testy; grupováno: Pohlaví (RCOPE POZ a NEG) Skup. 1: ženy (1) Skup. 2: muži (0)						
	Průměr 1	Průměr 0	t	sv	p	Poč. plat 1	Poč. plat. 0
Průměr NEG	9,29	9,80	-1,88	117	0,063	74	45
Průměr POZ	13,52	13,06	0,98	117	0,331	74	45

Rozložení dat bylo vyhodnoceno pro každé pohlaví samostatně. Shapiro-Wilkův test pro obě škály pro ženy (POZ: $W = 0,98$; $p = 0,297$; NEG: $W = 0,99$; $p = 0,662$) potvrzuje normalitu rozložení průměrných skóre. Test provedený pro muže odhalil rovněž normalitu (POZ: $W = 0,97$; $p = 0,229$; NEG: $W = 0,97$; $p = 0,299$).

Normalitu rozložení a legitimitu použití t-testu jsme zkoumali i pro skupiny dle církve.

Tabulka 8: Pozitivní a negativní copingový styl podle církve

Proměnná	t-testy; grupováno: POZ a NEG a církev Skup. 1: Církev adventistů sedmého dne (1) Skup. 2: Římskokatolická církev (2)						
	Průměr 1	Průměr 2	t	sv	p	Poč. plat 1	Poč. plat. 2
Průměr NEG	9,65	9,36	1,102	117	0,273	51	68
Průměr POZ	13,43	13,28	0,353	117	0,724	51	68

Shapiro-Wilkův test pro každou církev a každou škálu POZ a NEG odhalil normální rozložení dat. Pro Církev adventistů sedmého dne jsme našli hodnoty POZ: $W = 0,96$; $p = 0,118$; NEG: $W = 0,99$; $p = 0,995$. Pro Římskokatolickou církev byla normalita také potvrzena (POZ: $W = 0,98$; $p = 0,515$; NEG: $W = 0,98$, $p = 0,408$). Je tedy legitimní použít t-test.

10.5 Vztah náboženské oddanosti, náboženského copingu a náboženského zapojení

Pro dílčí cíl 2 ověřujeme pomocí dvouvýběrového t-testu pro nezávislé vzorky, zda se muži ($N = 74$) a ženy ($N = 45$) liší ve skóre náboženské oddanosti RCI-10. Nalezený rozdíl v průměrech pro obě pohlaví není signifikantní na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ ($t = 1,211$; $p = 0,228$).

Zkoumali jsme také významnost rozdílů skóre RCI-10 v souvislosti s náboženskou afiliací. Mezi příslušníky Církve adventistů sedmého dne (N = 51) a Římskokatolické církve (N = 68) není signifikantní rozdíl ve skóre náboženské oddanosti (RCI-10) ($t = 0,108$; $p = 0,914$).

Korelační analýza pro hypotézy 6 – 9

Pro vyjádření k platnosti stanovených hypotéz jsme provedli korelační analýzu. Zabýváme se nejprve souvislostí mezi jednotlivými škálami.

Tabulka 9: Korelace škál

Škála	Korelace škál Označ. korelace jsou významné na hlad. $p < 0,001$ N=119				
	RCI-10	RCI-10 IA	RCI-10 IE	NZ	POZ
RCI-10	1	0,931	0,864	0,841	0,473
RCI-10 IA	0,931	1	0,620	0,783	0,404
RCI-10 IE	0,864	0,620	1	0,726	0,459
NZ	0,841	0,783	0,726	1	0,597
POZ	0,473	0,404	0,459	0,597	1
NEG	-0,137	-0,138	-0,105	-0,149	0,170

Koreluje hrubé skóre škál RCI-10 (a škály IE a IA v rámci RCI-10), škály pozitivního copingového stylu (POZ), škály negativního copingového stylu (NEG) a skóre škály náboženského zapojení (NZ). Parametrická Pearsonova korelace byla použita na základě předpokladu normálního rozložení dat dle centrální limitní věty (N = 119).

Tabulka 10: Korelace RCI-10 a vybraných metod náboženského copingu

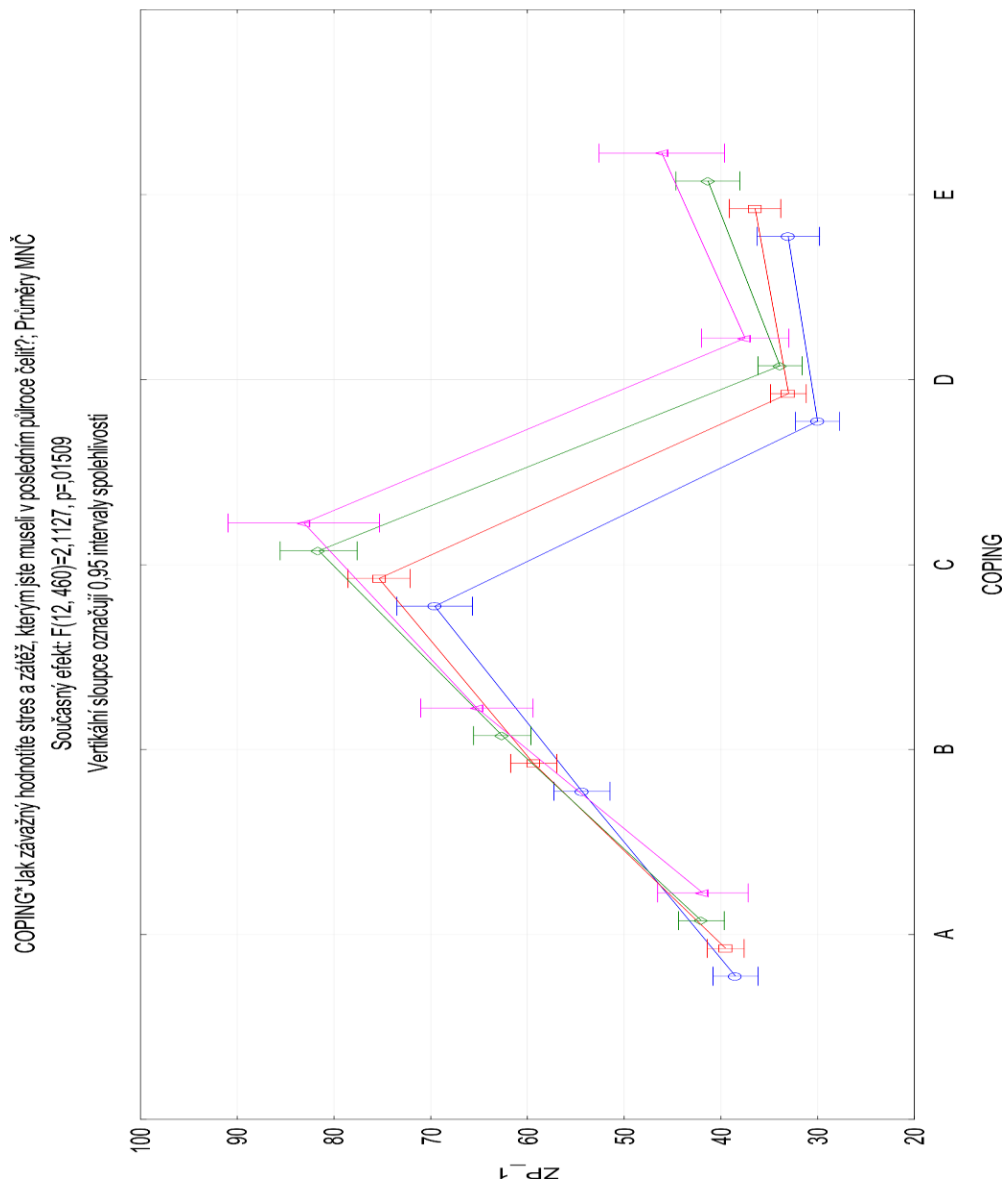
Škála	Korelace (RCI-10 a metody RCOPE) Označ. korelace jsou významné na hlad. $p < 0,05$ N=119				
	Průměry	Sm. odch.	B	C	RCI-10
B	55,97	9,25	1	0,466	0,331
C	67,85	11,27	0,466	1	0,463
RCI-10	34,24	6,09	0,331	0,463	1

Odpovídáme na výzkumnou otázku 3. Sledujeme korelaci skóre RCI-10 se škálami RCOPE: *Metody copingu založené na získání útěchy a přiblížení se Bohu (C) a Náboženské copingové metody zaměřené na získání kontroly (B).*

Souvislost míry zátěže s metodami náboženského copingu

Výzkumnou otázku 4 zkoumáme, jak souvisí míra vnímané zátěže se všemi 5 metodami náboženského copingu (A, B, C, D, E), skóry získáme sumací subškál (subškály negativního copingu jsou pro tuto analýzu skórovány reverzně). Použili jsme jednofaktorovou ANOVU pro opakovaná měření na 1 faktor. Graf 3 zobrazuje výsledky. Růžová spojnice vyjadřuje nejvyšší míru zátěže, kterou respondenti subjektivně uváděli. Lze si povšimnout, že vysoká subjektivně hodnocená zátěž souvisí s častějším užitím všech copingových metod. Naopak nízká subjektivní zátěž (modrá spojnice) znamená menší průměrné zapojení všech metod náboženského copingu.

Graf 3: Neparаметrická ANOVA s opakovaným měřením na 1 faktor

11 Platnost hypotéz

H1: *Průměrný skór RCI-10 se liší od normy pro americké křesťanské studenty.*

Jednovýběrový t-test potvrdil signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha = 0,001$.

Hypotézu H1 přijímáme.

H2: *Průměrný skór ve škále pozitivního copingového stylu (POZ) je vyšší než průměrný skór ve škále negativního copingového stylu (NEG).*

Dle výsledku párového t-testu je rozdíl mezi skóry signifikantní na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. **Hypotézu H2 přijímáme.**

H3: *Průměrný skór pozitivního copingu (POZ) se mezi muži a ženami liší.*

Dle výsledku t-testu nebyl potvrzen signifikantní rozdíl mezi skóry na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. **Hypotézu H3 zamítáme.**

H4: *Průměrný skór negativního copingu (NEG) se mezi muži a ženami liší.*

T-test neodhalil signifikantní rozdíl mezi skóry na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

Hypotézu H4 zamítáme.

H5: *Průměrný skór pozitivního copingu (POZ) se mezi příslušníky církve Adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve liší.*

Výsledek t-testu neukázal signifikantní odlišnost na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

Hypotézu H5 zamítáme.

H6: *Skór náboženské oddanosti (RCI-10) pozitivně koreluje se skórem pozitivního náboženského copingu.*

Korelační analýza odhalila středně silnou pozitivní korelaci ($r = 0,473$; $p < 0,001$).

Hypotézu H6 přijímáme.

H7: *Skór náboženské oddanosti (RCI-10) negativně koreluje se skórem negativního náboženského copingu.*

Korelační analýza odhalila slabě zápornou korelaci ($r = - 0,137$; $p > 0,05$), která nicméně není signifikantní. **Hypotézu H7 zamítáme.**

H8: *Skór náboženské oddanosti (RCI-10) pozitivně koreluje s náboženským zapojením (NZ).*

Byla zjištěna silná pozitivní korelace ($r = 0,841$; $p < 0,001$). **Hypotézu H8 přijímáme.**

H9: *Skór náboženského zapojení (NZ) pozitivně koreluje se skórem škály pozitivního copingového stylu.*

Dle korelační analýzy byla nalezena středně silná až významná korelace ($r = 0,597$; $p < 0,001$). **Hypotézu H9 přijímáme.**

12 Diskuze

Hypotézy a výzkumné otázky jsme zkoumali na **souboru respondentů** z Církve adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve. Závěry proto lze s jistými omezeními aplikovat pouze na tuto specifickou skupinu (ve věku 18 – 30 let). Ačkoliv jsme usilovali o vyrovnanost, v souboru převažují respondenti z Římskokatolické církve. Tato nerovnováha může způsobit, že analýzy dat pro celý soubor mohou spíše vypovídat o této církvi. Je nutné si také uvědomit, že Česká republika je specifická tím, že mnoho formálních členů církve osobně svou víru nepraktikuje. Také existuje mnoho věřících, kteří se nehlasí k žádné církvi či věří v jinou než Božskou entitu. Srovnání s americkou populací, jehož v mnoha případech využíváme, má velmi omezenou platnost, neboť populace věřících se v Americe a v jiných zemích velmi liší (Thuné-Boyle et al., 2010), americká populace obecně vykazuje vyšší náboženské zapojení a náboženskou afiliaci.

Nevyrovnané zastoupení mužů a žen v souboru je také jedním z limitů výzkumu, ačkoliv převaha žen odpovídá reálnému zastoupení pohlaví mezi věřícími (Hamplová, 2011). Limitujícím faktorem je také celkový počet respondentů (N = 119) a nereprezentativnost souboru vzhledem k populaci. Bylo by vhodné prozkoumat problematiku náboženského copingu u většího vzorku (zvoleného náhodným výběrem).

Jsme si vědomi **možných omezení**, která vyplývají z použití zvolených metod získání dat (RCOPE, RCI-10 a škála NZ). Nejvýznamnější omezení souvisí s překladem metod do českého jazyka. Ačkoliv bylo učiněno maximum pro smysluplnost i zachování věrnosti originálu, je třeba počítat s možným posunem významu. Zároveň je třeba pamatovat na to, že ne všechny položky, které bylo relevantní zařadit do dotazníku pro americkou populaci, budou fungovat stejným způsobem i v jiném kulturním prostředí. Zde souhlasíme s Talik (2013), že například strategie „*d'ábelské přehodnocení*“ není pro českého věřícího příliš obvyklá a že by bylo vhodné pro případné další užití metody RCOPE provést kulturní adaptaci.

Přeložený dotazník RCI-10 je svou jednoduchostí a rozsahem vhodný pro výzkumné účely, položkám lze i v našem kulturním prostředí dobře porozumět, škála vykazuje dobrou vnitřní konzistenci. Pro další užití by bylo vhodné prozkoumat faktorovou skladbu a ověřit statisticky rozdělení na dvě subškály. Sporná zůstává možnost vytvoření norem pro RCI-10 pro českou populaci, neboť věřící v České republice jsou heterogenní skupina, vytvoření norem se tudíž nezdá smysluplné. Zjistili jsme, že námi naměřený průměrný celkový skóre

RCI-10 se signifikantně liší od průměrného skóru amerického souboru křesťanských studentů, dosahuje nižších hodnot. Lze usuzovat na obecnou nižší religiozitu v České republice. Tento výsledek je konzistentní s teoretickými poznatky religionistů (Hejna, 2010).

Námi vytvořená krátká škála NZ vykazuje dle počtu položek uspokojivou vnitřní konzistenci, pro možné další užití by však bylo vhodné rozšířit škálu nejméně o jednu položku stejné kvality, abychom dosáhli vyšší vnitřní konzistence. Byla prokázána silná korelace mezi škálou RCI-10 a škálou NZ ($r = 0,841$). Na základě této souvislosti usuzujeme na souběžnou validitu metody. Škála NZ tak může sloužit jako měrný nástroj religiozity.

Zaměříme se nyní na výsledky výzkumu, jejich možnou interpretaci a srovnání s jinými výzkumnými zjištěními. Nejprve jsme ověřovali možnosti použití našich překladů dotazníků RCOPE a RCI-10. Dotazník RCOPE vykazoval ve všech 21 subškálách vysokou vnitřní konzistenci, která však může být částečně způsobena velkou podobností jednotlivých položek v rámci subškály. Z tohoto důvodu se zdá být vhodné počet položek zredukovat pouze na ty, které dle analýzy faktorové zátěže sytí dané subškály nejvíce, Talik (2013) zjistila, že pouze 85 položek dobře rozlišuje pozitivní a negativní copingový styl. Dle našich zjištění nižší vnitřní konzistenci (menší než 0,8) vykazovaly dvě subškály: S2 a S15. Subškála S15 (*Vytyčování náboženských hranic*) se zdá být problematická z hlediska zařazení mezi pozitivní a negativní styl. Pargament et al. (2000) ji považuje za negativní copingovou strategii, námi zjištěná častost užití ovšem může znamenat také to, že v kontextu českého náboženství je vnímána spíše jako pozitivní.

Provedli jsme také **explorační faktorovou analýzu položek RCOPE**. Sice jsme shodně s výzkumem Pargamenta et al. (2000) našli 17 faktorů, jako smysluplná se však jevila spíše interpretace dvoufaktorová. Dle inspekce souhrnu faktorové zátěže jednotlivých položek bylo zjištěno, že tyto dva faktory lze skutečně interpretovat jako pozitivní a negativní copingový styl. Potvrdili jsme, že lze nalézt dva odlišné druhy náboženského copingu (Pargament et al., 2011; Pargament et al., 2000; Talik, 2013; Pargament et al., 1999). Slibné výsledky explorační faktorové analýzy bude nutné dále potvrdit pomocí konfirmační faktorové analýzy.

Explorační faktorovou analýzu jsme také provedli u dotazníku RCI-10. Dle sutinového grafu byly nalezeny dva faktory s vlastním číslem > 1 , avšak na základě teoretické analýzy položek nebylo prokázáno, že by položky sytily stejný faktor, jako ve výzkumu Worthingtona et al. (2003). Faktorovou strukturu bude nutné dále zkoumat na větším vzorku. Co se týče

vhodnosti dat získaných z RCOPE i RCI-10 pro použití explorační faktorové analýzy, nebyl proveden Bartlettův test sféricity ani výpočet Kaiser-Meyer-Olkinova koeficientu, neboť to program STATISTICA 12 neumožňuje.

Hlavním záměrem našeho výzkumu bylo zjistit **frekvenci užití jednotlivých strategií** náboženského copingu vzhledem k pohlaví, náboženské afiliaci a k dimenzím religiozity. Mezi muži a ženami jsme našli shodu ve dvou nejčastěji užívaných strategiích: *Hledání duchovní opory* a *Náboženské očištění*. Zajímavá je zejména odlišnost v pozici strategie *Duchovní propojení*, která je u mužů třetí nejčastěji užívanou strategií. Ženy častěji užívají *Benevolentní náboženské přehodnocení*. Překvapivý rozdíl oproti původní studii (Pargament et al., 2000) nacházíme v tom, že strategie *Spolupráce s Bohem*, která v americké studii byla nejčastěji využívána, je v našem výzkumu až na 5. a 6. místě v pořadí. Výraznější rozdíl mezi průměrným skórem žen a mužů nacházíme ve strategii *Sebeřízení*, kterou muži využívají častěji než ženy (skutečný rozdíl však tvoří necelé dva body mezi průměry pro tuto strategii dle pohlaví, praktická významnost takového rozdílu může být zanedbatelná). Toto zjištění může reflektovat „mužskou religiozitu“, která se vyznačuje spoléháním se spíše na vlastní síly (Tavel, 2007, in Cogiél, 2012). Mezi nejméně často užívanými strategiemi nalezneme u mužů *Duchovní nespokojenost*, u žen *Interpersonální náboženskou nespokojenost*. Toto zjištění koresponduje s původním výzkumem (Pargament et al., 2000), tyto dvě strategie byly také hodnoceny jako dvě nejméně využívané.

Z hlediska náboženské afiliace získáme odlišný vzorec náboženského copingu. Nejčastěji využívaná strategie je u obou církví shodná, *Hledání duchovní opory*. V dalším pořadí se ovšem obě církve liší. Zajímavé je, že druhou nejčastější strategií pro Římskokatolickou církev je *Náboženské očištění*, tedy vyznání hříchů a snaha hřešit méně. Zde nacházíme výsledky shodné s názorem Tixe a Frazier (1998). Římskokatolická církev aktivně podporuje své členy ve vyznávání hříchů skrze zpověď, facilituje tak *očištění*. Z tohoto důvodu je možné, že členové Římskokatolické církve skórovali více v této strategii. Druhá nejčastější strategie pro Církev adventistů sedmého dne je *Duchovní propojení*, snaha o větší prožitek duchovna. Tix a Frazier (1998) usuzují, že protestantské církve svým důrazem na víru může podpořit své členy ve vyhledávání zdrojů zvládnání zejména v aktivním osobním vztahu s Bohem. Respondenti z obou církví shodně nejméně využívají strategii *Interpersonální náboženská nespokojenost*, která vyjadřuje nesouhlas s církví a církevním postupem. Je možné, že jsme v rámci výběru souboru našli pouze ty, kteří mají ke své

církvi dobrý vztah. Absence negativních zkušeností může vysvětlovat velmi nízký průměrný skór u této strategie.

Zkoumali jsme, zda respondenti častěji užívají pozitivního copingového stylu. Tento předpoklad byl potvrzen. Zjištění se shoduje se závěry jiných studií (Pargament et al., 2011). Hypotézu o rozdílu skórů pozitivního copingu mezi muži a ženami a mezi jednotlivými církvemi však nebylo možné přijmout. Usuzujeme, že zde má větší vliv obecná vyšší prevalence pozitivního copingu než vliv pohlaví či denominace.

Korelační analýzou jsme našli středně silnou pozitivní souvislost ($r = 0,473$) mezi náboženskou oddaností (RCI-10) a mezi skórem pozitivního copingu. Skór na škále náboženského zapojení (NZ) také středně až silně kladně souvisí ($r = 0,601$) se škálou pozitivního copingu (POZ). Vyšší religiozita tak může souviset s užitím adaptivnějších metod náboženského copingu. Výsledky výzkumu naznačují také slabou zápornou korelaci ($r = -0,137$) mezi skórem RCI-10 a negativním stylem copingu, avšak není signifikantní. Stejně tak byla nalezena nesignifikantní slabá záporná korelace mezi škálou NZ a NEG ($r = -0,149$). Zjištěné vztahy korespondují s výsledky mnohých výzkumů (Krägeloh et al., 2010; Herbert et al., 2009; Pargament et al., 2001). Rozdíly skóru náboženské oddanosti mezi pohlavími a mezi jednotlivými církvemi nejsou signifikantní. Lze se domnívat, že rozdíly nebyly nalezeny z důvodu malé velikosti výzkumného souboru.

Pro doplnění informací o užití metod náboženského copingu jsme provedli jednofaktorovou ANOVU s opakovaným měřením na jednom faktoru. Zjištění naznačují, že subjektivně vnímaná zátěž vždy souvisí s vyšším skórem u všech metod náboženského copingu. Potvrzuje se tak zjištění odborníků, že náboženský coping je častěji uplatněn, jestliže jedinec čelí výraznější zátěži (Pargament, 1997; Paloutzian & Park, 2005).

Výsledky našeho výzkumu lze využít pro základní orientaci ve způsobech, jakými se věřící vyrovnávají se zátěží. Zjištěná frekvence užití jednotlivých strategií umožní získat představu o tom, jaké zdroje náboženského copingu jsou pro věřící z naší základní populace typické, případně jaké jsou rozdíly mezi přístupem mužů a žen. Lze se také informovat, jaké potenciálně ohrožující (negativní) strategie náboženského copingu jsou častěji využívány a zaměřit se na tuto kategorii v rámci poradenství. Zvážit lze také rozhovor s klientem o prospěšných strategiích náboženského copingu, jejich podporu a případnou facilitaci. Doporučení pro další výzkum v oblasti náboženského copingu spočívají zejména v zvážení využití kratší verze Brief RCOPE v kombinaci s jinými metodami. Také by bylo zajímavé

zjistit, jaké charakteristiky náboženského copingu vykazují příslušníci jiných (zejména nekřesťanských) církví či jaká je prevalence náboženských způsobů copingu v obecné populaci občanů České republiky. Nabízí se též možnost zkoumat strategie náboženského copingu kvalitativním typem výzkumu či ověřit v našich kulturních podmínkách mnohokrát prokázanou kladnou souvislost mezi pozitivním stylem náboženského copingu a ukazateli psychického zdraví a osobní pohody.

13 Závěry

Dotazník náboženského copingu RCOPE i dotazník náboženské oddanosti RCI-10 jsou vnitřně konzistentní metody uplatnitelné i v našem kulturním prostředí. Ve skóru RCI-10 jsme u souboru našli signifikantně nižší průměrný skór, než odpovídá americké normě. Mezi pohlavími ani mezi církvemi nebyla nalezena signifikantní odlišnost ve skóru RCI-10. Explorační faktorová analýza pro RCI-10 neprokázala interpretovatelné dvoufaktorové rozdělení, které navrhuji autoři. Explorační faktorová analýza RCOPE podporuje teorii o rozdělení náboženského copingu na 2 faktory: pozitivní a negativní copingový styl.

Pozitivní copingový styl (POZ) je u respondentů signifikantně častěji uplatňován než negativní (NEG). Souhlasíme s mnohými studiemi, které toto také prokázaly. Ve skóru pozitivního copingu mezi muži a ženami nebyla nalezena signifikantní odlišnost (neliší se ani ve skóru negativního copingového stylu). Stejně tak nebyl potvrzen ani významný rozdíl mezi Církví adventistů sedmého dne a Římskokatolickou církví.

Nejdůležitější oblastí zjištění je preference jednotlivých strategií náboženského copingu mezi muži a ženami a mezi jednotlivými církvemi. Muži i ženy shodně nejčastěji užívají strategie *Hledání duchovní opory* a *Náboženské očištění*, významnější rozdíl byl nalezen u strategie *Seberízení*, kde více skórovali muži. Dvě nejméně užívané strategie jsou *Interpersonální náboženská nespokojenost* a *Duchovní nespokojenost* (shodně se závěry autorů RCOPE). Mezi církvemi byly patrnější rozdíly v pořadí preference strategií. Shodně nejčastěji uvedená strategie byla *Hledání duchovní opory*. Druhou strategií pro Církev adventistů sedmého dne bylo *Duchovní propojení*, pro Římskokatolickou církev *Náboženské očištění*. Nejméně využívané strategie se pro obě církve shodují.

Statisticky významné korelace byly objeveny mezi škálou RCI-10 a POZ ($r = 0,473$), kde zaznamenáváme středně silnou pozitivní korelaci. Dále signifikantně korelují škály RCI-10 a NZ ($r = 0,841$), kterou můžeme označit za velmi silnou pozitivní korelaci. Mezi škálou POZ a NZ nacházíme také signifikantní korelaci ($r = 0,601$). Škála NEG koreluje s ostatními škálami nepodstatně, s RCI-10 a NZ však dle očekávání slabě záporně.

Mezi skórem RCI-10 a metodou náboženského copingu B (RCOPE) nalezneme signifikantní slabší pozitivní korelaci ($r = 0,331$) a mezi RCI-10 a metodou C nalezneme silnou pozitivní korelaci ($r = 0,463$). Analýzou rozptylu bylo zjištěno, že vyšší zátěž vždy souvisí také s častějším užitím všech metod náboženského copingu.

Souhrn

Cílem této práce je prozkoumat strategie náboženského copingu a jejich souvislosti s pohlavím, denominací a religiozitou (konkrétně s dimenzemi religiozity – náboženskou oddaností a náboženským zapojením).

V první části práce jsme se věnovali vymezení nejdůležitějších pojmů, které dále užíváme. Definujeme náboženství a vymezujeme pojmy religiozita a spiritualita (s důrazem na aktuální pojetí termínů). Pro kontext nahlížíme také do situace náboženství v České republice, jež se vyznačuje obecně nízkou religiozitou. Za věřící se zde považuje 20 % obyvatel. Následně se krátce věnujeme popisu vybraných křesťanských církví (Církev adventistů sedmého dne a Římskokatolická církev) relevantních pro empirickou část.

V další části se věnujeme úvodu do problematiky copingu. Definujeme stres a zátěžovou situaci. Následně charakterizujeme proces copingu, tedy zvládání zátěže. Ve stručnosti se též zabýváme vývojem pojetí copingu.

Ve čtvrté kapitole se zabýváme náboženským copingem. Zmiňujeme vztah náboženství a copingu, podrobně se věnujeme funkcím, které náboženství v procesu copingu zastává (z jednotlivých funkcí vychází metody a strategie náboženského copingu). V pojetí konstruktů náboženského copingu a funkcí náboženství vycházíme zejména z teorie K. I. Pargamenta. Důležitou součástí kapitoly je charakteristika některých zdrojů, které jsou specifické pouze pro věřící a náboženské osoby. Zařazujeme i podkapitolu, která se ve stručnosti věnuje vzorcům náboženského copingu mezi muži a ženami.

Poslední podkapitola se věnuje dosavadním výzkumům problematiky náboženského copingu. Sledovány jsou studie provedené za účelem posouzení souvislosti mezi náboženským copingem a mentálním i fyzickým zdravím, ale také výzkumy zajímaví se o vztah náboženského copingu k jiným ukazatelům. Popisujeme také výzkumy strategií a stylů samotného náboženského copingu. Nejčastěji navazujeme na výzkumy významné osoby v oblasti náboženského copingu, K. I. Pargamenta. Bylo zjištěno, že pozitivní copingový styl je uplatňován výrazně častěji než negativní copingový styl. Byla také výzkumně ověřena pozitivní souvislost mezi mírou religiozity a pozitivním, prospěšným náboženským copingem. Byly též naznačeny jisté odlišnosti v náboženském copingu v závislosti na denominaci či na závažnosti zátěže, již musí člověk čelit.

V empirické části se věnujeme zkoumání náboženského copingu a jeho strategií ve vztahu k religiozitě, dle pohlaví a v závislosti na náboženské afiliaci. Zabýváme se též možnostmi použití našich překladů metody výzkumu náboženského copingu (RCOPE) a nástroje k měření religiozity (RCI-10), které v České republice ještě nebyly použity.

Problematiku jsme zkoumali na výzkumném souboru 119 respondentů s náboženskou afiliací k Církvi adventistů sedmého dne nebo k Římskokatolické církvi ve věkové kategorii 18 – 30 let. V souboru je zastoupeno 45 mužů a 74 žen. Výzkumu se zúčastnilo 68 členů Římskokatolické církve a 51 členů Církve adventistů sedmého dne. Průměrný věk souboru byl 22,1 let. Výběr výzkumného souboru proběhl na základě nepravděpodobnostní metody „sněhové koule“ (první úroveň respondentů byla vybrána záměrným výběrem). Sběr dat probíhal on-line prostřednictvím nástroje Google Forms. Etické aspekty výzkumu byly předem zváženy a maximálně ošetřeny.

Před statistickou analýzou získaných dat vzhledem k hypotézám a výzkumným otázkám jsme prozkoumali možnosti užití zahraniční metody RCOPE a dotazníku náboženské oddanosti RCI-10 k měření religiozity. Obě metody jsme překládali z angličtiny metodou tří překladů, které jsme následně porovnali. Také jsme zkoumali vlastnosti námi vytvořené krátké škály náboženského zapojení (NZ). Všechny subškály dotazníku RCOPE vykazují Cronbachův koeficient alfa větší než 0,7. Také škála RCI-10 je vnitřně konzistentní ($\alpha = 0,83$). Krátká škála náboženského zapojení (NZ) se 4 položkami dosahuje hodnoty Cronbachova koeficientu 0,63. Pro 4 položky se jedná o hodnotu uspokojivou. Z hlediska vnitřní konzistence na úrovni položek je relevantní využít všechny tyto metody.

Zabývali jsme se též faktorovou analýzou dotazníku RCOPE i RCI-10. Dle autorů RCOPE lze nalézt 17 faktorů (a 2 hlavní faktory: pozitivní a negativní copingový styl). Explorační faktorová analýza položek RCOPE taktéž odhalila 17 faktorů, na základě inspekce sutinového grafu se ovšem jako smysluplnější jeví interpretace škály jako dvoufaktorové. Nalezené dva faktory dle faktorových zátěží položek lze skutečně nazvat pozitivním a negativním copingovým stylem v souladu s výzkumy autorů RCOPE. Explorační faktorová analýza dotazníku RCI-10 také podporuje závěr autorů dotazníku, našli jsme dva faktory. Položky ovšem nesytí tytéž faktory, ke kterým náležely v původním výzkumu. Rozdělení RCI-10 na dvě subškály při výzkumu nevyužíváme, počítáme s celkovým skórem. Pro další užití bude nutné faktorům RCI-10 věnovat pozornost.

Zkoumali jsme, který styl náboženského copingu (pozitivní či negativní) respondenti využívají častěji. Průměrný skór pozitivního copingu byl signifikantně vyšší než průměrný skór negativního copingu. Častější užití pozitivních strategií náboženského copingu koresponduje se závěry mnohých výzkumů na toto téma. Ve skóru pozitivního a negativního copingu se muži a ženy neliší. Odlišnost nebyla nalezena ani mezi církvemi.

Zajímali jsme se o preference strategií náboženského copingu u mužů a žen a mezi církvemi. Muži i ženy shodně nejčastěji užívají strategie *Hledání duchovní opory* a *Náboženské očištění*. Nejméně užívané jsou *Interpersonální nespokojenost* a *Duchovní nespokojenost*. Zajímavý rozdíl mezi muži a ženami byl nalezen u strategie *Sebeřízení*, kterou muži užívají častěji. Mezi církvemi nalezneme výraznější difference v pořadí preferencí. Obě církve nejčastěji užívají *Hledání duchovní opory*. Druhou nejčastější strategií pro Církev adventistů sedmého dne je *Duchovní propojení*, pro Římskokatolickou církev *Náboženské očištění*. V nejméně užívaných strategiích se církve shodují.

Sledovali jsme, zda nalezneme korelace mezi metodami. Signifikantní středně silná korelace byla objevena mezi škálou RCI-10 a škálou pozitivního copingového stylu v rámci RCOPE (POZ) ($r = 0,473$). Dále silně pozitivně korelují škály RCI-10 a NZ ($r = 0,841$). Mezi škálou POZ a NZ nacházíme také signifikantní korelaci ($r = 0,601$). Mezi škálou negativního copingového stylu (NEG) a ostatními škálami nebyly nalezeny signifikantní souvislosti, s RCI-10 a NZ však dle očekávání škála NEG koreluje slabě záporně. Religiozita dle našich výsledků souvisí s pozitivními strategiemi copingu. Zkoumali jsme, zda nalezneme souvislost mezi skórem religiozity (RCI-10) a mezi skórem ve vybraných metodách copingu v rámci RCOPE. RCI-10 se škálou RCOPE: *Metody copingu založené na získání útěchy a přiblížení se Bohu* (C) koreluje slabě pozitivně ($r = 0,331$) a se škálou *Náboženské copingové metody zaměřené na získání kontroly* (B) koreluje středně silně ($r = 0,463$). Analýzou rozptylu bylo zjištěno, že vyšší zátěž vždy souvisí také s častějším užitím všech pěti metod náboženského copingu v RCOPE.

Závěry výzkumu potvrzují výsledky výzkumných studií, na něž navazujeme. Výzkum přináší pohled do náboženského copingu českých věřících mladšího věku, odhaluje tak nejvyužívanější strategie a umožňuje navazovat na tyto poznatky v práci s touto skupinou, popřípadě využít poznatky o pozitivních a negativních copingových strategiích v poradenství či pastoraci. Detailní průzkum vztahu náboženského copingu a religiozity přináší nový pohled na tuto problematiku (v naší zemi spíše opomíjenou).

Použité zdroje

- ADRA. (nedat.). *O nás*. Získáno 24. 2. 2016 z <http://www.adra.cz/o-nas>
- Adventisté sedmého dne věří...* (1999). Praha: Advent-Orion.
- Aldwin, C. M. (2007). *Stress, coping and development: an integrative perspective*. New York: Guilford Press.
- Ambros, P. (2013). *Základní služby církve v české sekulární společnosti*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma
- Argyle, M., & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., & Noel-Hoeksema, S. (2003). *Psychologie*. Praha: Portál.
- Bänziger, S., van Uden, M., & Janssen, J. (2008). Praying and coping: The relation between varieties of praying and religious coping styles. *Mental Health, Religion & Culture, 11*(1), 101-118. doi:10.1080/13674670600748386
- Brewer, G., Robinson, S., Sumra, A., Tatsi, E., & Gire, N. (2015). The influence of religious coping and religious social support on health behaviour, health status and health attitudes in a British Christian sample. *Journal Of Religion And Health, 54*(6), 2225-2234. doi:10.1007/s10943-014-9966-4
- Cogiel, A. (2012). Strategie zvládání zátěže v kontextu spirituality a spirituálního copingu. In Paulík, K. (Ed.). (2012). *Psychické aspekty zvládání zátěže muži a ženami*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Český statistický úřad. (2011a). *Tab. 111 Obyvatelstvo podle pohlaví a podle druhu pobytu, státního občanství, způsobu bydlení, národnosti a náboženské víry*. Získáno 11. 2. 2016 z <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/shortUrl?su=92708494>
- Český statistický úřad. (2011b). *Tab. 37 Vybrané základní ukazatele v dlouhodobém vývoji za Českou republiku*. Získáno 17. 2. 2016 z <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/shortUrl?su=a10c4751>
- Dein, S., & Littlewood, R. (2008). The psychology of prayer and the development of the Prayer Experience Questionnaire. *Mental Health, Religion & Culture, 11*(1), 39-52. doi:10.1080/13674670701384396

- Ferjenčík, J. (2010). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Filipi, P. (2001). *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Folkman, S. (Ed.). (2011). *The Oxford handbook of stress, health, and coping*. New York, NY, US: Oxford University Press.
- Folkman, S., & Lazarus, A. L. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Freud, A. (2006). *Já a obranné mechanismy*. Praha: Portál.
- Gall, T. L., Kristjansson, E., Charbonneau, C., & Florack, P. (2009). A longitudinal study on the role of spirituality in response to the diagnosis and treatment of breast cancer. *Journal of Behavioral Medicine*, 32(2), 174-186. doi:10.1007/s10865-008-9182-3
- Greenway, A. P., Phelan, M., Turnbull, S., & Milne, L. C. (2007). Religious coping strategies and spiritual transcendence. *Mental Health, Religion & Culture*, 10(4), 325-333. doi:10.1080/13694670600719839
- Hamplová, D. (2011). Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži?. *Czech Sociological Review*, 47(2), 297-323.
- Handbook of religious beliefs and practices*. (2013). Získáno 15. 2. 2016 z <http://www.doc.wa.gov/family/offenderlife/docs/handbookreligiousbeliefspractices.pdf>
- Harrison, M. O., Koenig, H. G., Hays, J. C., Eme-Akwari, A. G., & Pargament, K. I. (2001). The epidemiology of religious coping: a review of recent literature. *International Review of Psychiatry*, 13(2), 86-93. doi:10.1080/09540260120037317
- Hartnoll, R., Griffith, P., Taylor, C., Hendricks, V., Blanken, P., Nolimal, D., ...
- Ingold, R. (2003). *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule (Snowball Sampling)*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of psychosomatic research*, 11, 213.
- Hood, R. J., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach (4th ed.)*. New York: Guilford Press.

- Chalfant, H. P. (1990). The clergy as a resource for those encountering psychological distress. *Review of Religious Research*, 31(3), 305-313.
- Kassin, S. (2007). *Psychologie*. Brno: Computer Press.
- Kiecolt-Glaser, J. K., & Yehuda, R. (2005). Toward optimal health: Janice K. Kiecolt-Glaser, Ph.D. and Rachel Yehuda, Ph.D. discuss chronic stress in women. Interview by Jodi R. Godfrey. *Journal of Women's Health* (2002), 14(4), 294-298.
- Kolařík, M., Dolejš, M., Dostál, D. Charvát, M., Pechová, O., Seitlová, K. ... Vtípil, Z. (2015). *Manuál pro psaní diplomových prací na Katedře psychologie FF UP v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Krägeloh, C., Chai, P., Shepherd, D., & Billington, R. (2012). How Religious Coping is Used Relative to Other Coping Strategies Depends on the Individual's Level of Religiosity and Spirituality. *Journal of Religion & Health*, 51(4), 1137-1151.
doi:10.1007/s10943-010-9416-x
- Krok, D. (2015). Value systems and religiosity as predictors of non-religious and religious coping with stress in early adulthood. *Archives of Psychiatry And Psychotherapy*, 17(3), 21-31. doi:10.12740/APP/59050
- Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie nemoci*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, J. (2009). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Kubicová, A. (2010). Výzkum copingových strategií mužů a žen na pozadí nábožensko-spirituálních postojů. *Psychologie a její kontexty*, 1(2), 121-133. Získáno 11. 12. 2015 z http://psychkont.osu.cz/fulltext/2010/Kubicova_2010_2.pdf
- Lyon, B. L. (2006). *Stress* (2nd. ed.). New York: Springer Publishing Company.
Dostupné z <http://search.proquest.com/docview/189397517?accountid=16730>
- McGrath, A. E. (2001). *Křesťanská spiritualita*. Praha: Volvox Globator.
- McGrath, A. E. (2006). *Christianity: an introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Miner, M., Dowson, M., & Malone, K. (2014). Attachment to God, psychological need satisfaction, and psychological well-being among Christians. *Journal of Psychology & Theology*, 42(4), 326-342.

- Ministerstvo kultury. (nedat.). *Data registrace církví a náboženských společností a svazů církví a náboženských společností*. Získáno 13. 2. 2016 z <http://www.mkcr.cz/cz/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/registrace-a-evidence/data-registrace-cirkvi-a-nabozenskych-spolecnosti-a-svazu-cirkvi-a-nabozenskych-spolecnosti-11263/>
- Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.). (2005). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: theory, research, practice*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K. I., Koenig, H. G., & Perez, L. M. (2000). The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology*, 56(4), 519-543.
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724.
- Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., Ellison, C. G., & Wulff, K. M. (2001). Religious Coping Among the Religious: The Relationships Between Religious Coping and Well-Being in a National Sample of Presbyterian Clergy, Elders, and Members. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 40(3), 497-513.
- Pargament, K., Feuille, M., & Burdzy, D. (2011). The Brief RCOPE: Current Psychometric Status of a Short Measure of Religious Coping. *Religions*, 2(4), 51–76. doi:10.3390/rel2010051
- Paulík, K. (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada.
- Paulík, K. (Ed.). (2012). *Psychické aspekty zvládání zátěže muži a ženami*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Pechová, O. (2011). *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Petrosillo, P. (1998). *Křesťanství od A do Z*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.

- Roth, D. L., Mwase, I., Holt, C. L., Clark, E. M., Lugwago, S. N., & Kreuter, M. (2012). Religious involvement measurement model in a national sample of African Americans. *Journal of Religion And Health, 51*(2), 567-578. doi:10.1007/s10943-011-9475-7
- Řičan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Sheldrake, P. (2003). *Spiritualita a historie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Schuster, M., Stein, B. D., Jaycox, L. H., Collins, R. L., Marshall, G. N., Elliott, M. N., ... Berry, S. H. (2001). A national survey of stress reactions after the september 11, 2001, terrorist attacks. *The New England Journal of Medicine, 345*(20), 1507-1512.
- Schwartz, S. H., & Huisman, S. (1995). Value priorities and religiosity in four Western religions. *Social Psychology Quarterly, 58*(2), 88-107. doi:10.2307/2787148
- Siegel, K., & Schrimshaw, E. W. (2002). The Perceived Benefits of Religious and Spiritual Coping Among Older Adults Living with HIV/AIDS. *Journal For The Scientific Study of Religion, 41*(1), 91-102.
- Smith, T. B., McCullough, M. E., & Poll, J. (2003). Religiousness and depression: Evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events. *Psychological Bulletin, 129*(4), 614-636. doi:10.1037/0033-2909.129.4.614
- Strawbridge, W. J., Shema, S. J., Cohen, R. D., & Kaplan, G. A. (2001). Religious attendance increases survival by improving and maintaining good health behaviors, mental health, and social relationships. *Annals Of Behavioral Medicine: A Publication of The Society of Behavioral Medicine, 23*(1), 68-74
- Stríženec, M. (2007). *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychologie SAV.
- Štampach, O. I. (2008). *Přehled religionistiky*. Praha: Portál.
- Štampach, O. I. (2010). *Na nových stezkách ducha. Přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad.
- Talik, E. B. (2013). The adolescent religious coping questionnaire. translation and cultural adaptation of pargament's RCOPE scale for polish adolescents. *Journal of Religion and Health, 52*(1), 143-58. doi:http://dx.doi.org/10.1007/s10943-011-9464-x

- Thuné-Boyle, I. V., Stygall, J., Keshtgar, M. S., Davidson, T. I., & Newman, S. P. (2011). Religious coping strategies in patients diagnosed with breast cancer in the UK. *Psycho-Oncology*, *20*(7), 771-782. doi:10.1002/pon.1784
- Timmermann, M., Naziri, D., & Etienne, A. (2009). Defence mechanisms and coping strategies among caregivers in palliative care units. *Journal of Palliative Care*, *25*(3), 181-90. Ziskáno z <http://search.proquest.com/docview/214197806?accountid=16730>
- Tix, A. P., & Frazier, P. A. (1998). The use of religious coping during stressful life events: Main effects, moderation, and mediation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *66*(2), 411-422.
- Walker, I. (2013). *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada.
- Worthington, E. J., Wade, N. G., Hight, T. L., Ripley, J. S., McCullough, M. E., Berry, J. W., & ... O'Connor, L. (2003). The Religious Commitment Inventory--10: Development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling. *Journal of Counseling Psychology*, *50*(1), 84-96. doi:10.1037/0022-0167.50.1.84
- Zeidner, M., & Endler, N. S. (Eds.). (1996). *Handbook of coping: Theory, research, applications*. Oxford, England: John Wiley & Sons.
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (2005). Religiousness and Spirituality. In: Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (21-42). New York: Guilford Press.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T., ... Kadar, J. L. (1997). Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy. *Journal For The Scientific Study of Religion*, *36*(4), 549-564.

Abstrakt diplomové práce

Název práce: Náboženský coping

Autor práce: Alena Mochťáková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, PhD.

Počet stran a znaků: 69, 136 307

Počet příloh: 8

Počet titulů použité literatury: 71

Abstrakt:

V životě věřícího může náboženství hrát významnou roli při zvládnání zátěže. Věnujeme se specifickým strategiím a zdrojům, které náboženství poskytuje nad rámec běžného copingu. Prozkoumali jsme tuto problematiku u 119 respondentů z Církve adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve (ve věku 18 – 30 let). Zabývali jsme se vztahem strategií a stylů náboženského copingu k pohlaví, religiozitě a k náboženské afiliaci. K získání dat jsme využili vytvořenou škálu náboženského zapojení a vlastní překlady dotazníku náboženského copingu RCOPE a náboženské oddanosti RCI-10. Ověřili jsme možnosti použití překladů, metody byly posouzeny jako reliabilní. Korelační analýzou jsme zjistili kladnou souvislost mezi mírou religiozity a pozitivním copingovým stylem. Ukázalo se, že lidé častěji využívají pozitivní copingové strategie než negativní. Mezi pohlavími a církvemi však nebyl nalezen rozdíl. Zkoumali jsme preference strategií náboženského copingu v rámci RCOPE. Nalezli jsme odlišnosti mezi pohlavími i mezi denominacemi. Tyto poznatky lze využít pro základní přehled o zvládnání zátěže u věřících. Znalost preference strategií umožňuje cílit na adaptivní způsoby náboženského copingu při práci s mládeží, při poradenství i pastorační.

Klíčová slova: zvládnání zátěže, náboženský coping, religiozita, náboženství

Abstract of Thesis

Title: Religious coping

Author: Alena Mocht'áková

Supervisor: PhDr. Olga Pechová, PhD.

Number of pages and characters: 69, 136 307

Number of appendices: 8

Number of references: 71

Abstract:

In the life of a religious person, his belief can play a significant role in coping with stress. We dedicate to specific strategies and resources provided by religion that are exceeding usual coping methods. We have conducted research among 119 responders from the Church of Seventh Day Adventists and Catholic Church (between 18 and 30 years of age). We were examining strategies and styles of religious coping in relationship to gender, religiosity and religious affiliation. To gather data, we used an existing scale of religious involvement and our own translations of RCOPE religious coping questionnaire and RCI-10 religious commitment questionnaire. Translations have been verified and methods have been concluded to be reliable. Using the correlation analysis we have proved positive connection between the level of religiosity and positive coping style. We have concluded that people use positive coping strategies more often than negative ones. Although there were no differences among genders and denominations. We have conducted research of preferences of religious coping strategies using RCOPE. There were differences among genders and denominations. Using these conclusions a basic assumption about coping with stress among religious people can be made. Knowledge of coping strategy preferences allows to target adaptive ways of religious coping when working with youth, consulting and pastoral.

Key words: coping, religious coping, religiosity, religion

Přílohy

Příloha 1: Zadání bakalářské diplomové práce

Příloha 2: Překlad dotazníku RCOPE

Příloha 3: Průvodní dopis a instrukce k vyplňování RCOPE

Příloha 4: Ukázka matice dat

Příloha 5: Sutinový graf pro explorační faktorovou analýzu RCOPE

Příloha 6: Tabulka faktorové zátěže RCOPE (dvoufaktorový model)

Příloha 7: Tabulka analýzy spolehlivosti po odstranění položek RCI-10

Příloha 8: Tabulka faktorové zátěže položek RCI-10

Příloha 1: Zadání bakalářské diplomové práce

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2014/2015

Studijní program: Psychologie
Forma: Prezenční
Obor/komb.: Psychologie (PCH)

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
MOCHŤÁKOVÁ Alena	Česká 647, Valtice	F13697

TÉMA ČESKY:

Náboženský coping

TÉMA ANGLICKY:

Religious coping

VEDOUCÍ PRÁCE:

PhDr. Olga Pechová, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

1. Studium literatury zabývající se psychologií náboženství a spirituality.
2. Analýza koncepcí náboženského copingu a metod jeho měření.
3. Překlad vybrané metody k měření způsobů náboženského copingu.
4. Realizace kvantitativního výzkumu náboženského copingu u souboru respondentů z řad příslušníků Cirkve adventistů sedmého dne a Římskokatolické církve.
5. Statistická analýza získaných dat s ohledem na vztah mezi náboženským copingem, náboženskou afiliací, pohlavím a věkem.
6. Kritická diskuse teoretických předpokladů, použitých metod a výsledků výzkumu.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

1. Bryant-Davis, T., & Wong, E. C. (2013). Faith to move mountains: Religious coping, spirituality, and interpersonal trauma recovery. *American Psychologist*, 68(8), 675-684. doi:10.1037/a0034380
2. Gall, T. L., Kristjansson, E., Charbonneau, C., & Florack, P. (2009). A longitudinal study on the role of spirituality in response to the diagnosis and treatment of breast cancer. *Journal Of Behavioral Medicine*, 32(2), 174-186. doi:10.1007/s10865-008-9182-3
3. Greenway, A. P., Phelan, M., Turnbull, S., & Milne, L. C. (2007). Religious coping strategies and spiritual transcendence. *Mental Health, Religion & Culture*, 10(4), 325-333. doi:10.1080/13694670600719839
4. Krägeloh, C., Chai, P., Shepherd, D., & Billington, R. (2012). How Religious Coping is Used Relative to Other Coping Strategies Depends on the Individual's Level of Religiosity and Spirituality. *Journal Of Religion & Health*, 51(4), 1137-1151. doi:10.1007/s10943-010-9416-x
5. Krägeloh, C., Chai, P., Shepherd, D., & Billington, R. (2012). How Religious Coping is Used Relative to Other Coping Strategies Depends on the Individual's Level of Religiosity and Spirituality. *Journal Of Religion & Health*, 51(4), 1137-1151. doi:10.1007/s10943-010-9416-x
6. McGrath, A. E. (2001). *Křesťanská spiritualita: úvod*. Praha: Volvox Globator.
7. Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (2013). *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
8. Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religious Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press.
9. Pargament, K. I., Koenig, H. G., & Perez, L. M. (2000). The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE. *Journal Of Clinical Psychology*, 56(4), 519-543.
10. Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 37(4), 710-724.
11. Paulík, K. (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing.
12. Plante, T. G. (2008). What do the spiritual and religious traditions offer the practicing psychologist?. *Pastoral Psychology*, 56(4), 429-444. doi:10.1007/s11089-008-0119-0
13. Řičan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
14. Strženeč, M. (2007). *Novšie pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
15. ThunéBoyle, I. V., Stygall, J., Keshtgar, M. S., Davidson, T. I., & Newman, S. P. (2011). Religious coping strategies in patients diagnosed with breast cancer in the UK. *Psycho-Oncology*, 20(7), 771-782. doi:10.1002/pon.1784

Příloha 2: Překlad dotazníku RCOPE

Plné znění použitých metod je uvedeno v tištěné verzi bakalářské diplomové práce.

Příloha 3: Průvodní dopis a instrukce k vyplnění RCOPE

Univerzita Palackého
v Olomouci

Vážení účastníci,

před sebou máte dva dotazníky, o jejichž vyplnění vás nyní prosím jako studentka Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, protože získaná data využiji pro vypracování bakalářské práce na téma Náboženský coping. Slovo *coping* označuje nejrůznější způsoby a strategie, kterými lidé zvládají zátěžové situace ve svém životě (může se jednat o běžné i intenzivnější stresové situace, pocívaný tlak z důvodu nejrůznějších problémů či o výrazné události v životě).

Dotazníky **vyplňujte anonymně**, nikde se prosím nepodepisujte. Nebude tak možné odpovědi nijak propojit s vaší osobou. Účast na tomto výzkumu je zcela **dobrovolná**, vyplňování dotazníku lze kdykoliv přerušit. Odevzdáním vyplněného dotazníku souhlasíte se zpracováním anonymních dat v mé bakalářské práci. Děkuji za váš čas a ochotu.

Alena Mochťáková
alena.mochtakova@gmail.com

II. DOTAZNÍK NÁBOŽENSKÉHO COPINGU

Následující položky popisují způsoby, jakými se lze vyrovnávat s negativními událostmi a zátěží ve vašem životě. Existují různé způsoby, jak se vyrovnávat s problémy. Tyto položky se zabývají tím, jak jste se vy vyrovnali s negativní událostí/zátěží. Samozřejmě různí lidé čelí věcem v životě různým způsobem, my se ovšem zajímáme o to, jak jste se snažili čelit těmto situacím vy.

Každá položka obsahuje tvrzení o určitém způsobu zvládnání zátěže. Rádi bychom věděli, **do jaké míry souhlasíte s uvedeným tvrzením** – nakolik se týká právě vašeho způsobu zvládnání zátěže, **jak moc a jak často jste daný způsob zvládnání využili**. Neodpovídejte podle toho, co fungovalo a co ne, pouze jestli jste daný způsob využili či nikoliv. Snažte se prosím hodnotit každou položku ve své mysli samostatně, nezávisle na ostatních. Odpovězte tak, aby to podle vás bylo co nejvíce pravdivé. Zakroužkujte odpověď, která vám nejlépe vyhovuje. **Zkontrolujte, zda jste vyplnili všechny položky** – to je důležité.

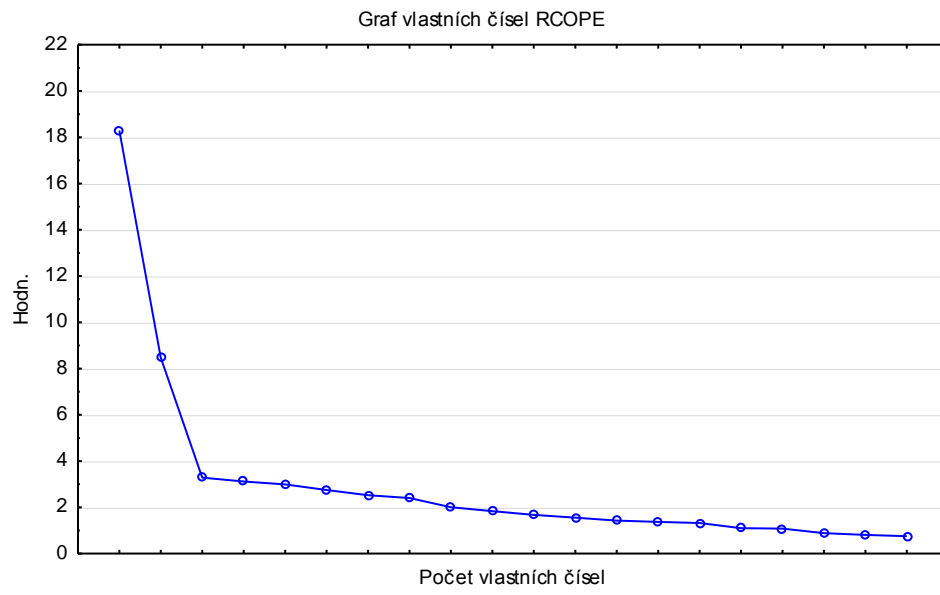
K odpovědím využijte škálu – zakroužkujte, která možnost nejvíce vystihuje, jak často se s danou reakcí na negativní událost či zátěžovou situaci u sebe setkáváte:

- 1 Vůbec ne
- 2 Někdy
- 3 Relativně často
- 4 Téměř vždy

Příloha 4: Ukázka matice dat

Pohlaví	Věk	Bydliště	Církev	Jak jste se dostal/a ke své církvi?	Jak často se účastníte bohoslužeb?	Jak často se účastníte aktivit pořádaných vaší církví/sborem/farností mimo pravidelné bohoslužby?	Jak často se sami modlíte či vykonáváte soukromé náboženské aktivity (čtení náboženských knih, úvahy na náboženskátémata...)?	Do jaké míry při zvládnání stresu a zátěže podle vás využíváte víru a náboženství?	HS nábož. zapojení	Jak závažný hodnotíte stres a zátěž, kterým jste museli v posledním půlroce čelit?	RCI-10_1	RCI-10_2	RCI-10_3	RCI-10_4	RCI-10_5	RCI-10_6	RCI-10_7
1	20	5	1	1	1	0	4	3	8	4	3	1	2	1	1	2	1
0	19	4	1	2	3	2	4	4	13	3	3	2	4	4	3	4	5
1	19	2	1	1	3	4	4	4	15	3	3	5	4	4	4	3	5
1	19	4	1	2	3	1	4	4	12	2	5	3	4	4	5	4	4
1	22	2	2	1	4	3	4	3	14	3	4	3	4	5	5	5	4
0	22	5	2	1	3	3	4	3	13	1	3	4	4	4	5	4	4
1	21	5	2	1	3	1	3	4	11	2	2	3	3	3	2	4	3
1	20	1	2	1	3	0	1	3	7	1	1	3	2	4	5	4	3
0	22	5	2	1	3	2	4	2	11	1	3	3	3	4	5	4	3
1	19	1	2	1	3	1	4	3	11	1	3	2	2	4	4	5	4
1	18	5	2	1	4	2	4	4	14	3	4	4	4	5	4	4	5
0	20	3	2	1	3	2	4	2	11	1	5	3	3	4	3	4	3
1	27	1	2	1	4	3	4	4	15	3	3	5	4	5	3	4	3
1	20	4	1	2	3	4	4	4	15	2	4	5	4	3	4	4	5
0	19	2	2	1	3	1	2	4	10	2	3	2	2	4	2	4	4
1	24	5	1	2	3	4	4	4	15	4	3	3	4	3	4	4	5
1	20	5	2	1	3	3	4	4	14	2	4	4	3	4	3	3	4
1	24	5	2	1	4	3	4	4	15	3	3	5	4	4	3	4	5

Příloha 5: Sutinový graf pro explorační faktorovou analýzu RCOPE

Příloha 6: Tabulka faktorové zátěže RCOPE (dvoufaktorový model)

Faktor. zátěže (Varimax normaliz.) (RCOPE)
 Extrakce: Metoda hlavní osy
 (Označené zatěže jsou > 0,4)

Prom.	Faktor (1)	Faktor (2)		Faktor (1)	Faktor (2)		Faktor (1)	Faktor (2)
S1_1	0,39	-0,27	S8_1	0,50	0,13	S15_1	0,29	-0,11
S1_2	0,54	-0,18	S8_2	0,39	0,29	S15_2	0,30	-0,44
S1_3	0,48	-0,14	S8_3	0,42	0,22	S15_3	0,15	-0,25
S1_4	0,37	-0,34	S8_4	0,39	0,13	S15_4	0,36	-0,43
S1_5	0,44	-0,16	S8_5	0,39	0,02	S15_5	0,27	-0,21
S2_1	0,21	0,09	S9_1	-0,15	0,58	S16_1	0,40	-0,18
S2_2	0,02	0,12	S9_2	-0,16	0,57	S16_2	0,33	-0,33
S2_3	-0,02	0,18	S9_3	-0,14	0,55	S16_3	0,41	-0,14
S2_4	0,04	0,12	S9_4	-0,11	0,58	S16_4	0,34	-0,18
S2_5	0,04	0,14	S9_5	-0,16	0,55	S16_5	0,31	-0,23
S3_1	0,31	0,16	S10_1	0,46	-0,43	S17_1	0,34	-0,14
S3_2	0,30	0,23	S10_2	0,40	-0,51	S17_2	0,57	-0,04
S3_3	0,43	0,03	S10_3	0,43	-0,49	S17_3	0,60	-0,21
S3_4	0,33	0,25	S10_4	0,41	-0,53	S17_4	0,59	-0,28
S3_5	0,34	0,19	S10_5	0,50	-0,50	S17_5	0,60	-0,14
S4_1	-0,02	0,50	S11_1	0,43	0,11	S18_1	-0,03	0,49
S4_2	-0,13	0,37	S11_2	0,39	0,15	S18_2	0,02	0,31
S4_3	-0,17	0,30	S11_3	0,52	0,08	S18_3	0,12	0,43
S4_4	-0,04	0,33	S11_4	0,46	0,10	S18_4	0,10	0,37
S4_5	-0,23	0,41	S11_5	0,51	-0,16	S18_5	0,00	0,38
S5_1	0,47	-0,32	S12_1	0,37	-0,25	S19_1	0,44	0,32
S5_2	0,45	-0,27	S12_2	0,46	-0,20	S19_2	0,41	0,30
S5_3	0,49	-0,36	S12_3	0,30	-0,34	S19_3	0,51	0,20
S5_4	0,45	-0,32	S12_4	0,51	-0,21	S19_4	0,54	0,17
S5_5	0,50	-0,34	S12_5	0,51	-0,11	S19_5	0,56	0,16
S6_1	0,29	-0,33	S13_1	0,58	-0,24	S20_1	0,63	0,05
S6_2	0,35	-0,39	S13_2	0,52	-0,25	S20_2	0,63	0,06
S6_3	0,39	-0,33	S13_3	0,44	-0,15	S20_3	0,51	0,12
S6_4	0,38	-0,36	S13_4	0,50	-0,18	S20_4	0,61	0,02
S6_5	0,43	-0,13	S13_5	0,54	-0,11	S20_5	0,60	0,16
S7_1	0,28	0,40	S14_1	-0,07	0,54	S21_1	0,47	-0,11
S7_2	0,18	0,43	S14_2	0,21	0,33	S21_2	0,59	-0,11
S7_3	0,19	0,50	S14_3	0,03	0,61	S21_3	0,57	-0,11
S7_4	0,35	0,25	S14_4	0,01	0,52	S21_4	0,54	-0,01
S7_5	0,28	0,36	S14_5	0,02	0,39	S21_5	0,51	-0,09

Příloha 7: Tabulka analýzy spolehlivosti po odstranění položek RCI-10

Položka	Souhrn pro měř.: Prům = 34,2437 SmOdch = 6,09385 N = 119 RCI-10 Cronbach. alfa: ,824590 Standardiz. alfa: --,829746				
	Prům. po odstr.	Rozptyl po ods.	SmOdch po ods.	Prv-Celk Korel.	Alfa po odstr.
RCI-10_1	30,40	32,88	5,73	0,23	0,84
RCI-10_2	31,20	29,62	5,44	0,60	0,80
RCI-10_3	30,99	30,61	5,53	0,63	0,80
RCI-10_4	30,71	29,23	5,40	0,63	0,80
RCI-10_5	30,89	30,92	5,56	0,40	0,82
RCI-10_6	30,61	31,95	5,65	0,42	0,82
RCI-10_7	30,77	30,17	5,49	0,58	0,80
RCI-10_8	30,67	28,72	5,35	0,72	0,79
RCI-10_9	31,12	27,79	5,27	0,64	0,79
RCI-10_10	30,81	32,16	5,67	0,35	0,82

Příloha 8: Tabulka faktorové zátěže položek RCI-10

Položka	Faktor. zátěže (Varimax normaliz.) (RCI-10) Extrakce: Metoda hlavní osy (Označ. zatěže jsou > 0,7)	
	Faktor 1	Faktor 2
RCI-10_1	0,57	-0,14
RCI-10_2	0,75	0,26
RCI-10_3	0,82	0,19
RCI-10_4	0,34	0,70
RCI-10_5	0,03	0,68
RCI-10_6	0,03	0,68
RCI-10_7	0,31	0,66
RCI-10_8	0,70	0,45
RCI-10_9	0,68	0,40
RCI-10_10	0,12	0,52
Výkl. roz	2,76	2,64
Prp. celk	0,27	0,26